THE BOOK WAS DRENCHED

सु गी

[जानपद्गीतांचा प्रातिनिधिक संग्रह]

संग्राहक
गजानन लक्ष्मण ठोकळ

किंमत ३ रुपये

सु गी

जानपदगीतांचा प्रातिनिधिक संग्रह

संग्राहक
गजानन लक्ष्मण ठोकळ

प्रस्तावनालेखक
विष्णु सखाराम खांडेकर

एकमेव विक्रेते—
श्री लेखनवाचन भांडार
गणपति चौक, लक्ष्मी रोड, पुणें २

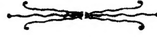
किंमत तीन रुपये

प्रकाशक
द. र. कोपर्डेकर
५२१ सदाशिव पेठ, पुणें २

प्रथमावृत्ति १९३३
पुनर्मुद्रण १९४१
पुनर्मुद्रण १९४७

मुद्रक
ज. ग. जोशी, आ. स. लि., चा प्रेस
३९४ सदाशिव पेठ, पुणें २

अनुक्रमणिका

भाग २ रा

अगोदर

संग्रहाचे एकंदर दोन भाग केले आहेत. कविश्रेष्ठ चंद्रशेखरांच्या 'उगडं गुपित्' या खंडकाव्यापासून पहिल्या भागाला सुरुवात होते. या भागांत वर्णनपर (Narrative) कवितांचा समावेश केला आहे. श्री. अज्ञातवासींच्या ' आजचा मराठा ' या कवितेपाशीं म्हणजे ५८ पानावर हा भाग संपतो. श्री. ना. घ. देशपांडे यांच्या 'सुगी' या कवितेनें दुसऱ्या भागाचा आरंभ होतो. या भागांत खेडवळ लोकांच्या तोंडीं घातलेलीं, अर्थात् खेडवळ भाषेंत लिहिलेलीं गीतें (Dramatic songs) आहेत. कवितांचा अनुक्रम सारखेपणाच्या दृष्टीनें लावला आहे. वर्णनांत, विषयांत अगर भूमिकेंत साम्य असणाऱ्या कविता हारीनें वाचावयास मिळतील.

अगदीं ओळखीच्या, नेहमींच्या चाली कवितांच्या डोक्यावर बसलेल्या पहायला मला स्वतःला मुळींच आवडत नाहीं. तरुण विद्यार्थ्यांच्या डोक्यांवर टोपी ज्या प्रमाणानें क्वचित् दिसते, त्याच प्रमाणांत मी कवितांच्या बोडक्यांवर चालींचीं नांवें ठेविलीं आहेत. अगदीं ओळखू न येणाऱ्या चालींचाच तेवढा उल्लेख केला आहे. दुर्बोध शब्दांच्या टीपा मात्र जरूर त्या ठिकाणीं दिल्या आहेत.

मि. सोपानदेव चौधरी यांची 'पेरनीचा झोंका ' ही कविता लेवापाटीदार भाषेंत, मि. सुरेश यांची 'मागणी' ही ऐरणी भाषेंत व मि. चक्रवाक् यांची ' कोंकणचा कुळवाडी' ही कोकणी भाषेंत, लिहिलेल्या असल्यामुळें त्यांना मात्र भरपूर टीपा दिल्या आहेत. या तिन्ही कविता वैशिष्ट्यपूर्ण असल्यामुळें वाचकांनीं टीपा नीट वाचाव्यात, म्हणजे कवितांची गोडी प्रत्ययाला येईल.

खेडवळ भाषेंतले accents अनुस्वारानें दाखविण्याची पद्धत वाचकाला घोटाळ्यांत पाडणारी असल्यामुळें, ज्या ठिकाणीं अक्षर लघु असून त्याचा उच्चार दोन मात्रांचा करावयाचा असतो त्या अक्षराच्या डोक्यावर गुरुत्वदर्शी आडवी रेघ संग्रहामध्यें सर्रहा वापरली आहे.

ह्या संग्रहासाठीं ज्या ज्या कवींना आपापल्या कविता मला दिल्या त्यांचे आभार मानणें अत्यंत जरूरीचें आहे. त्यांच्या मदतीशिवाय संग्रहाला सुरवातहि करतां आली नसती.

उन्हाळ्याच्या दिवसांत आणि तेंहि बडोद्यासारख्या ठिकाणीं, प्रकृति चांगली नसतांनासुद्धा राजकवि चंद्रशेखर यांनीं मी शब्द टाकतांच मला ‘ उगडं गुपित् ’ लिहून दिलें, याबद्दलची कृतज्ञता मला ‘गुपित’ ठेवायची असतानासुद्धां ठेवतां आली नाहीं. श्री. खांडेकरांचेंहि अगदीं तसेंच. अगोदरच त्यांची प्रकृति अशीतशीच; आणि त्यांत फुरसें चावलेलें! अंथुरणावर पडल्या पडल्या त्यानीं मला ही सुदर प्रस्तावना लिहून दिली. कोणत्या शब्दांनीं त्यांचे आभार मानूं ?

शेवटीं, गु. टेंभुर्णीकर व मि. ग. ह. पाटील यांच्या प्रोत्साहनाशिवाय व मदतीशिवाय मला ‘सुगी’ साधतां आली नसती, एवढें सांगितलें म्हणजे पुरें आहे.

मराठी भाषेंतला जानपदगीतांचा हा पहिलाच संग्रह वाचक गोड करून घेतील, अशी मी आशा करतों.

जंबुबेट, बडोदें.
ता. १२-१२-३३

ग. ल. ठोकळ

तिसऱ्या आवृत्तीची प्रस्तावना

सुगीची दुसरी आवृत्ति संपून बरेच दिवस झाले. मागणीची निकड वाढल्यामुळें दुसऱ्या आवृत्तीचा योग येत आहे. मूळ आवृत्ति जशीच्या तशीच छापली आहे.

$\frac{५६२}{१}$ शिवाजीनगर, पुणें ५.
ता. १-९-४७

ग. ल. ठोकळ

बानगी

श्री. ठोकळ यांनीं 'सुगी' ला प्रस्तावना लिहिण्याच्या कामीं माझी योजना कां केली, याचें माझ्याप्रमाणें अनेकांना कोडेंच पडेल. वाचकांकडून पैसे घेऊन हें कोडें सोडविण्याकरितां बक्षीस लावण्याची शक्यता नसल्यामुळें मीच तें उलगडण्याचा प्रयत्न करतों. काव्यसंग्रहाला प्रस्तावना लिहायला अधिकारी पुरुष, उत्कृष्ट कवि हाच होय. त्या दृष्टीनें पाहिल्यास, उद्यां एकाद्या मराठी विनोदी लेखकाला औट घटकेचें राज्य मिळून त्यानें आपल्या काव्यपिनलकोडाप्रमाणें शिक्षा फर्माविल्या, तर (अहिनकुल, इळाभोपळा हे जुने स्नेही सोडाच, पण अत्रे-वरेरकर अगर अलमगीर-भोपटकर या आधुनिक जीवश्चकंठश्च (!) मित्रांना लाजविण्याइतकें मराठी विनोदी लेखक व कवि यांचें रहस्य आहे, हें काय सांगायला पाहिजे!) माझ्या अनेक कविमित्रांना फांशी अगर जन्मठेप मिळेल, पण माझी मात्र थोड्याशा दंडावर सुटका होईल, अशी माझी खात्री आहे. (फांशीची शिक्षा झालेल्या कवि-मित्रांवर नवीन कविता लिहून दंड वाढवून घेण्याइतका मी वेडाहि नाहीं.) माझी कविता वाचतांना जांभया येऊं लागतात, असें नुकतेंच माझ्या एका चहात्याचें मत मीं वाचलें. सध्यां निद्रानाशाच्या रोगाचें प्रमाण वाढत आहे, असें म्हणतात. अशा वेळीं माझा काव्यसंग्रह प्रसिद्ध केला, तर तो निश्चित खपेल. काव्यानंद नसला तरी निद्रानंद तो देऊं शकेल, या कल्पनेनें मी तो प्रसिद्ध करून त्याला प्रस्तावना जोडली असती, तर तें योग्य झालें असतें! पण ही प्रस्तावना—

वहिवाट अगर रसिकता या दृष्टीनेंहि ही प्रस्तावना लिहिण्याचा हक्क मला पोंचत नाहीं. बी कवींनीं महाराष्ट्रकवींच्या परंपरेला अद्यापि खंड पडला नाहीं, अशी ग्वाही एका कवितेंत दिली आहे. पण महाराष्ट्रांतले प्रस्तावनाकारहि या बाबतींत कवींना हार जाणार नाहींत. दुर्दैवानें मी मात्र या परंपरेंतला नाहीं. रसिकतेची गोष्टहि थोडीशी तशीच आहे. तिखट टीकाकार म्हणून

त्याची प्रसिद्धी, त्याच्या अंगीं प्रस्तावकाला साजेल अशी गोडीगुलाबी कुठून असणार ? त्याच्याकडे ही कामगिरी द्यावयाची म्हणजे कुत्रें इमानी आहे, म्हणून सरस्वतीच्या वाहनाच्या जागीं त्याची नेमणूक करण्यापैकींच प्रकार व्हायचा ! व्हायचा कसला ? झालाच म्हणा ! या बनावाचीं मुख्य कारणें दोन आहेत. पहिलें—ठोकळ कवि आहेत. या संग्रहांतील पृ. ८३ वरील त्यांच्या कवितेंतील गरीब यजमान अपरिचित पाहुण्याची यथास्थित उठावस करून म्हणतो—

'जायचं' काय म्हंगता ? झोंप घ्या जरा
जाताल उद्या कां घाई ? छे: बेत नव्हं हा बरा ! "

आनोळखी पाहुणा लफंगा असेल, हा विचार ज्याच्या काव्यनायकाच्या मनाला शिवतसुद्धां नाहीं, तो प्रेमळ कवि प्रस्तावनाकार निवडतांना फसावा, यांत नवल तें कसलें ? दुसरें कारण—कुणी बादरायणसंबंध म्हणो, हवें तर त्याला—हा खेडवळ कविताचा संग्रह आहे आणि मीहि खेडवळ आहें. 'समसमा संयोग कीं जाहला ! ' या कविवचनाच्या आधारावरच मी हें धाडस करण्याला प्रवृत्त झालों.

'खेडवळ कविता ! ' या संग्रहांतील कवींपैकीं एकादा तापट कलावंत "खेडवळ शब्द योजल्याबद्दल तुमच्यावर बेअब्रूची फिर्याद कां करूं नये ? " म्हणून मला नोटीस देण्याची कल्पनासुद्धा मनात आणील. त्याच्या समाधानाकरिता मी एवढेंच म्हणेन, "हे कलावंत कविबंधो, खेडवळ या शब्दानें तुझ्या कवितेचा विरस करण्याऐवजीं जानपद अगर त्यापेक्षांहि अधिक कठिण असा एकादा संस्कृत शब्द वापरावा, असें मलासुद्धा वाटतें. पण हुंड्याच्या मानानें करणी आणि करणीच्या मानानें दिवाळसण केल्या-शिवाय व्यवहारांत चालत नाहीं. 'जानपद' शब्द वापरून त्याच्याच तोलाचे 'प्रथितयशा' सारखे संस्कृत शब्द मी त्याच्या शेजारीं बसविले कीं, माझी भाषाशैली पाहून तूं विसाव्या शतकांतून माझी उचलबांगडी करशील; पण अठराव्या शतकातील मोरोपंताचा मित्र होण्याची कांहीं माझी इच्छा

नाहीं. तेव्हां आतां आपण तडजोड करूं या. आमच्या कोंकणांत, ' मासळी काय आणली आहेत ! ' असें विचारण्याऐवजीं, ' काय बाजार हाडलांत् ! ' असा प्रश्न करतात. ज्या कारणाकरितां मासळीचें नामांतर ' बाजारांत 'त होतें, त्याच कारणाकरितां खेडवळ शब्द बदलला पाहिजे असें तुला वाटत असेल, तर आपण खेडवळ कवितेला ग्रामगीतें म्हणू या. "

' पॅस्टोरल पोएट्री ' या शब्दावरून सुचलेले गोपगीतें, किसानगीतें वगैरे शब्द याच अर्थी क्वचित् वापरण्यांत येतात. परंतु या सर्व शब्दांत अव्याप्तीचा दोष आहे. गोपगीतांत कोळयाच्या गाण्यांचा समावेश करणें हें मराठ्यात मुसलमान बेमालूम मिसळून देण्याइतकेंच कठिण आहे. ' कोळी हा एक प्रकारचा गुराखीच असतो; होड्या हीं त्याचीं गुरें, समुद्र हें त्याचें रान—' अशी मल्लिनाथी या आक्षेपावर होण्याचा संभव आहे. पण होडीला सिंहासन म्हटल्यामुळें कोळी जसा राजा ठरूं शकत नाहीं, त्याप्रमाणें असल्या ओढून ताणून आणलेल्या साम्यामुळें गाबीत काहीं गुराखी होत नाहीं. किसानगीतांत फक्त शेतकऱ्यांविषयींच्या कवितांचाच समावेश होईल. जानपदगीतें अगर ग्रामगीतें ह्यांच्या ऐवजीं हा शब्द रूढ झाल्यास ब्राह्मण म्हणवून घेण्याच्या भरांत अनेक जातींनीं जशी लोकविलक्षण नावें धारण केलीं, त्याप्रमाणें कोळयाच्या गाण्याना अतिशब्द म्हणून ' सागरकिसान गीतें ' असले शब्द जन्माला येतील. रोग, संकटें आणि वाईट शब्द यांच्याशीं झुंजत बसण्यापेक्षां त्यांचा जन्मच न होऊं देणें बरें नाहीं का !

खेड्याविषयींची कविता म्हटली कीं अनेकांचीं तोंडें विश्वरूपदर्शन घेणाऱ्या अर्जुनाच्याप्रमाणें होतात. फरक इतकाच कीं, अर्जुनाला कृष्णाच्या तोंडांत नाहीं नाहीं तें दिसलें; आणि या श्रोत्याना खेड्यांत जें आहे तें सुद्धां दिसत नाहीं ! टर्जीनिवनें आपल्या Virgin Sail या कादंबरींत एका पांढरपेशा लब्धप्रतिष्ठिताचें मोठें गंमतीदार चित्र रेखाटलें आहे. स्वारीची मातृभाषा रशियन. पण निम्मेतरी फ्रेंच शब्द वापरल्याखेरीज त्याचें वाक्य पुरेंच होत नाहीं. या भाषेच्या खिचडीहूनहि त्याचीं मुक्ताफळें अधिक मौजेचीं आहेत. रशियन कादंबऱ्या शपथेला देखील न वाचण्याचें

असल्यास त्यांची मी क्षमा मागतों.) बुवांनीं एका बालविधवेचा पुनर्विवाह मोठ्या खटपटीनें जुळवून आणला. अशा मनुष्याचें स्वभावचित्र रेखाटण्याची इच्छा आमच्या लेखकांत तीव्रतेनें कुठें वास करीत आहे ?

' गातां येईना, सतार मोडकी अन् साथ रडकी ' अशापैकींहि अनेकांचा प्रकार असतो.' आम्ही खालच्या वर्गाविषयीं लिहूं, खेड्यांतलीं चित्रें रेखाटूं पण—पण तीं चित्रें पाहून जातिद्वेषाच्या आरोपावर सरकार तीं पुस्तकें जप्त करील आणि—' हे उद्गार राणा भीमदेवापेक्षां शेखमहंमदाच्या थाटाचेच वाटतात. जेन ऑस्टेनचा कटाक्ष प्रत्यक्ष अनुभवाशिवाय एक अक्षरसुद्धां लिहायचें नाहीं, असा होता असें म्हणतात. तो योग्य असो वा नसो, त्याची ढाल आजच्या पांढरपेशा लेखकांना वेळीं अवेळीं उपयोगी पडण्यासारखी आहे. पण सरकारच्या ब्रह्मास्त्राचा उगीच बाऊ करण्यांत काय मतलब आहे ? कला म्हणजे सौंदर्य, सौंदर्य हें श्रीमंती व विलास यांचें एकुलतें एक अपत्य. आणि प्रणयवृत्ति ही या अपत्याची दाई. या त्रिकोणात वावरणाऱ्या कल्पनेचा ज्यांच्या मनावर पूर्णपणें पगडा बसला आहे, त्यांना बहुजनसमाजाशीं समरस होणें अगर खेड्यांतल्या जनांचें, मनाचें आणि वनाचें विविध सौंदर्य आपल्या वाङ्मयांतून कुशलतेनें प्रगट करणें फारसें शक्य नाहीं. फार वर्षे पिंजऱ्यांत राहिलेल्या पोपटाला स्वच्छंद वनविहार कसा आवडावा ? त्याला बंधमुक्त केला तरी तो पिंजऱ्याभोंवतींच घिरट्या घालीत राहणार !

अभिजात उच्च वगैरे कितीहि विशेषणें लावलीं, तरी व्यापक दृष्टीनें पाहिलें कीं, गेल्या अर्धशकांत निर्माण झालेलें मराठी ललित वाङ्मय एखाद्या तळ्याप्रमाणें वाटतें. संस्कृत व इंग्रजी वाङ्मयांतून वाहाणाऱ्या अखंड धारांनीं तें भरल्याचा भास प्रथम झाला. त्यांत कल्पनाविलासाचीं कमळें फुललीं. तळ्याच्या आसपासच्या शेतीला त्याच्या पाण्याचा फायदा व्हावा, त्याचप्रमाणें सामान्य लोकांना या वाङ्मयानें स्फूर्तीहि दिली. गांवांतला गुलहौशी श्रीमंत तळ्यांतच आपली नौकाविहाराची हौस भागवून घेतो, त्याप्रमाणें करमणुकीकरितां वाचन करणाऱ्या मूठभर अर्धशिक्षित सुखवस्तु

लोकांना या वाङ्मयानें घटकाभर आनंदहि दिला. पण सरोवरांत आदळणारा पाण्याचा जिवंत झरा या तळ्यांत बरेच दिवस दिसत नव्हता, हें मात्र खरें. अलीकडे त्याची—बोटभर कां होईना—धार उत्पन्न झाली आहे. वरेरकर, कुमार रघुवीर, आनंद, वि. स. सुखटणकर प्रभृतींचें लिखाण म्हणजे या बदलणाऱ्या मनूचीं पूर्वचिन्हेंच आहेत.

शहरांतील दलित वर्गांचीं चित्रें रेखाटणाऱ्या लेखकाना आज ना उद्यां खेड्याकडे वळावेसें वाटेलच. ही प्रवृत्ति म्हणजे कांहीं वाङ्मयांतली फॅशन अगर चवचाल लहर नव्हे. महात्मा गांधी 'खेड्याकडे चला' म्हणून उपदेश करीत आहेत; इलाखाधिपति ग्रामोद्धारासाठीं दौरे काढीत आहेत; तेव्हां आपणहि खेड्याच्या नांवानें गोंधळ घालूं या, अशा कल्पनेनें या नव्या मनूचें स्वागत करणाऱ्या लेखकांची कींवच करावी लागेल. मराठी सारस्वताची गंगा पांडित्याच्या आकाशातून कल्पनेच्या मृत्युलोकावर उतरल्याला बरेच दिवस झाले. पण ती तिथेंच घुटमळत राहणार नाहीं. पाताळांतील सागरपुत्राच्या रक्षेपर्यंत जाऊन त्यांचा उद्धार केल्याखेरीज तिला चैन कसें पडेल ? शाळेंत असताना निबंधांत अगर वादविवादसभेंत खेड्यातील जीवनाची स्तुती करण्याचें काम कोणीहि करील. पण समुद्रा प्रमाणें अफाट पसरलेल्या आपल्या खेडवळ जीवनाचें मंथन करून त्यांतलीं रत्नें काढायला मात्र प्रतिभासंपन्न लेखकच हवेत.

शहरांतील आयुष्यक्रमाला चटावलेला लेखक म्हणेल, 'खेड्यात आहे काय असं पाहण्यासारखं ? मोडकीं तोडकीं घरं, घाणेरडे रस्ते आणि दरिद्री लोक !' या मनुष्याचें पाहणें म्हणजे मुलगी पाहण्याचाच निराळा प्रकार. सौंदर्यजन्य आनंदाला आसावलेल्या अंतःकरणाला खेड्यासारखें दुसरें योग्य ठिकाण नाहीं. इथें पहांटे ट्रॅम गाड्यांनीं झोपमोड व्हायची नाहीं; उलट कुठल्या तरी देवळांतल्या चौघड्याचे मंद शांत ध्वनी झोपमोड न होईल, अशा बेतानेंच वातावरणांतून पावलें टाकतील. ब्राह्ममुहूर्तावर एकाद्याला उठावयाचेंच असेल, तर खेड्यांत गजराचें घड्याळ कशाला हवें ? कोंबडा त्याला वेळेवर साद घालायला कधींच चुकायचा नाहीं

डोळे उघडून खिडकीबाहेर पाहिलें तर त्याची दृष्टि दगडाच्या बेडौल व अजस्र इमारतीवर कधींच पडणार नाहीं. प्रभातवायूच्या तालावर नर्तकी-प्रमाणें नृत्य करणाऱ्या केळी आणि तें नृत्य पाहून रसिकतेनें मान डोलावणारे माड त्याच्या स्वागताकरितां सज्ज झालेले दिसतील. त्या वेळीं पडणारें दंव पाहून जणुं काहीं आकाश गुलाबपाणी शिंपडीत आहे, असाच त्याला भास होईल. पाहुणा कवि असेल आणि त्याला अरुणावर कविता करायची इच्छाच असेल, तर त्यानें या वेळीं जवळपासच्या एखाद्या टेकडीवर अवश्य जावें.' हा अरुण कसला ? कसाईखानाच आहे हा ! पहा जिकडे तिकडे अंधाररूपी बकऱ्याचें रक्त वाहात आहे,' असल्या अभद्र किंवा हा अरुण नव्हे, शयनमंदिरांतून घाईघाई बाहेर पडतांना निशेचा पाय लागून सांडलेली ही सुरईतील मदिरा, आहे,' असल्या चमत्कृतिप्रधान उत्प्रेक्षा त्याला मुळींच सुचणार नाहींत. त्याला जें सुचेल तें यापेक्षां अधिक सुंदर व रसपूर्ण असेल. तें इथें लिहिणें म्हणजे प्रस्तावनाकारानें गनिमी काव्याचा आश्रय करून आपली कविता वाचकांच्या गळयांत बांधण्यासारखें होईल.

वाङ्मयांतल्या पांढरपेशा म्हणा, नागर म्हणा अगर विलासी म्हणा, पण सर्वस्वी संकुचित अशा या दृष्टींत, काव्यापुरतें का होईना 'सुगी' मुळें अंजन पडेल. बोरकराच्या कवितेंतलें सुलक्षणाचें वर्णन (पृ. १९–२०), पाठकांच्या कवितेंतील खेड्याचें (पृ. २०–२१) आणि सोपानदेवांचें मळयांत जातानाचें (पृ. ३१ ३६) वर्णन वाचतांना फेसानें भरलेलें गाईचें निरसें दूध आपण पीत आहों, असें वाटतें. आगगाड्या, मोटारी आणि बंगले यांच्या वर्णनांचा कडक चहा नित्य पिणाऱ्यांना देखील तें निःसंशय आवडेल. 'कापसाचें शेत' (पृ. २८) या किशोरांच्या कवितेंतील कल्पना विलासहि मोठा रमणीय आहे; मात्र हें शेत पिकविणारा शेतकरी जरा सुशिक्षित दिसतो. माडांच्या राया, कापसाचीं शेतें आणि उसाचे मळे असलीं मंदिरें काव्यदेवतेला कां आवडणार नाहींत ! पुरुषभर उंच वाढलेल्या उंसाच्या मळयांत प्रौढ जोडप्याला नेऊन सोडलें, तर त्यांनादेखील लपंडावानें अगर पाठशिवणीनें खेळण्याची हिरिरी आल्यावांचून राहणार नाहीं.

कविहृदय निसर्गाकडून मनुष्याकडे वळलें कीं, खेडेगांवांतलें अकृत्रिम जीवन त्याला मोह घालतें. शेवंती (पृ. ३८), मंजुळा (पृ. ३९–४०), रायबा (पृ. ५३), या कविता या दृष्टीनें गोड वाटतात. जणुं कांहीं हिरवळीवर फुललेलीं साधीं फुलेंच. 'ही कोण ?' 'इरलेवाली' आणि 'सुंदरी' (पृ. ४०-४३) या कवितांतलीं मुग्ध तरुणींचीं चित्रें पार्श्वभूमीच्या नावीन्यामुळें ठराविक ठशाच्या प्रणयचित्रांपेक्षां अधिक आकर्षक वाटतात.

पण खेड्यांतलें हें साधेंभोळें जीवन सुखी कुठें राहतें ? अज्ञान आणि दारिद्रय यांच्या जात्यात त्याचें हां हां म्हणतां पीठ होतें. 'पाटीवाली' (पृ. ४७), 'मोळीवाला' (पृ ८०) 'कोंकणचा शेतकरी' (पृ. ८७) 'कोंकणचा कुळवाडी' (पृ. ८९), इत्यादि कवितांत हें स्पष्टपणें प्रतिबिंबित झालें आहे. 'पावसाचें गीत' या कवितेंत ज्येष्ठापासून आश्विनपर्यंतच्या शेतांतल्या कामाचें सुंदर चित्र रेखाटून आनंद कवींनीं शेवटीं

'आला आला मंगशीर—भात झालें खळयाभर
करतां सरकारी भर
शेत्याच्या नयनीं नीर ! !'

असे उद्गार काढले आहेत. 'कलेसाठीं कला' असा आक्रोश करणारे रसिक या कवितेंतील हें शेवटचें कडवें कापून टाकायला तयार होतील. काय नेम? त्यात समाजसत्तावादाचा किंवा कायदेभंगाचा वास यायचा ! कलवंतांचीं घाणेंद्रियें फार तीक्ष्ण असतात म्हणे ! तत्त्वाच्या अगर उपदेशाच्या लवंगेनेंसुद्धां त्यांना उष्णता होते. पण या गाण्याचें शेवटलें कडवें कापून टाकणें म्हणजे विंचवाची नांगी मोडण्यासारखेंच आहे, असें मी तरी म्हणेन. ललितलेखनानें मतप्रचारक (Propagandist) होण्यांत धोका आहे; पण विशिष्ट मतप्रचार (Propaganda) आणि जीवनांतील कूटप्रश्न (Problem) यांच्यात कलावादी लेखक समजतात त्याच्यापेक्षां फार अंतर आहे. सरस्वतीचें आसन व्यासपीठ नसून मयूरासन आहे, हें प्रो. फडके यांचें म्हणणें कुणीहि मन्य करील. पण मयूरासन म्हणजे कमलासन मात्र नव्हे, अशी पुस्ती त्याला जोडलीच पाहिजे. शिवाय सरस्वती मयूरासनावर

बसली असली तरी आपण सृष्टिकर्त्या ब्रह्मदेवाची कन्या व बुद्धिदात्या गजाननाची अर्धांगी आहे, याची आठवण तिनें ठेवायला नको काय ?

' सुगी ' च्या दुसऱ्या भागाच्या आरंभीं खेडवळ शेतकऱ्यांचा साधा-भोळा पण सुखी आयुष्यक्रम दाखविणाऱ्या 'समाधान' ' आम्ही तर जंग-लचीं पांखरें, ' इत्यादि कविता असून पुढें ' आगोट ' ' गोफणवाला ' या कवितांपर्यंत शेतांतल्या निरनिराळ्या कामांचें समरसतेनें शब्दचित्र रेखाट-णारीं गीतें आहेत. ' गरिबीचा पाहुणचार ' या पृ. ८२ वरील कवितेपासून विविध नाट्यागीतांचा ताटवा लागतो. भावना व कल्पना यांच्या सुंदर मिलाफामुळें यांपैकीं बरींच गीतें सरस वठलीं आहेत. उत्कृष्ट काव्य हें संगीत-मय चित्रपटासारखें असतें. संगीताच्या तालावर चालणारें शब्दचित्राचें मोहक नृत्य ' लुटारूंनीं म्हटलेलें गाणें ', ' कोळयाचें गाणें, ' ' शीळ ' इत्यादि गीतांत आढळतें.

देवाप्रमाणें काव्यहि बाह्य उपचारांवर अवलंबून नसतें. भाव हाच दोघाचा आत्मा या सत्याची प्रचीति हीं ग्रामगीतें वाचताना वारंवार येते. कुठें कालिदासाची अलकेंतल्या रत्नमंदिरांत राहणारी विरहणी यक्षपत्नी आणि कुठें ठोकळांची पहाटे जात्यावर दळत बसलेली दुष्काळपीडित दरिद्र्याची कारभारीण ! परंतु हॅम्लेटच्या शब्दांत—पण अगदीं भिन्न अर्थानें कोणीहि म्हणेल, हें चित्र पहा आणि हें चित्र पहा.

" पहाशील तूं तिला कदचित् देवांतें पुजितांना,
किंवा न्हाउनि माझी मूर्ती चित्रपटीं लिहितांना,
असेल अथवा पिंजऱ्यापाशीं उभी पुसत मैनेला,
' कां गे, आठवतो तुजला तो प्राणसखा रंगेला ! '
घेउनि हातीं सारंगी वा कालक्रमण कराया
स्वयें रचियलीं मजविषयींचीं लागे गीतें गाया,
तैं डोळयांतुनि गळुनि अश्रुजळ जाई भिजुनी तार
स्वयें घेतला मधेंच विसरे अलाफ वारंवार. "

(मेघदूत)

“ दूरदेशीं गेला मला एकली टाकून
तिठं न्हाई त्येला जीव लावायला कोन
राया, डोळ्यामंदी तुझ्या मोतीयाचं पाणी
राया, तुझा रंग जवसाच्या फुलावाणी
तुझ्या डोईवर अशी पागुटं कुसुंबी
तुझ वठ बाई जशी फुलली डाळिंबी
तुझ्याबिगर रे मला घासहि जाईना
तुझ्याबिगर रे मला पाणीहि घोटंना. ”

(जात्यावरलं गाणं, पृ. १०३)

दोन्ही चित्रें सारखींच हृदयंगम वाटत नाहींत का ?

चंद्रशेखरांचें सुगीच्या आरंभीं दिलेलें ‘ उगड गुपित ’ हें खंडकाव्य म्हणजे तर ग्रामगीतांच्या बाजूनें केलेली उत्कृष्ट वकिलीच आहे.

“ फिरे कलमवज्र हें वचनमौक्तिकांच्या वरी
ममायुगुण गोंवुनी बनवितो तयांच्या सरी. ”

अशा बाण्याच्या राजकवीच्या खंडकाव्यांतील नायक आपल्या प्रियकरणीला उद्देशून,

“ जल्मांतरचं काइबी आपलं ध्येनं ध्येनं असल
त्येच्यावाचुन तुजवर सहसा हें मन कां ग बसल ! ”

असे उद्गार काढतो. त्या वेळीं, ‘ शकुन्तला क्षत्रियकन्याच असली पाहिजे. नाहीं तर माझें मन तिच्यावर कसें बसलें असतें ? ’ या दुष्यंताच्या प्रेमळ तर्कशास्त्राची आठवण झाल्यावाचून राहत नाहीं. मदनाच्या मोहिनीमंत्रापुढें संताजी काय अगर दुष्यंत काय दोन्ही सारखेच! संताजीनें थारोळ्यावर पाहिलेल्या कबूतरांच्या जुळ्याचें वर्णन आणि

‘संताजीचं पडतच न्हाइत बोल तितं खालती,
पाडा आल्ये जनु आंबे त्ये झेलबानं झेलती. ’

'तुम्हीं मिठाचा नवत वैन्स खडिसाकरचा खडा !'
'सदाच व्हावा नवा जिवाळा, सभाव ह्यो प्रीतिचा'
'अन् गालांची गोड न्यहारी तिनें दिली घेतली.'

इत्यादि ओळींत रातांब्याच्या पन्हयाप्रमाणें अवीट माधुरी आहे.

श्री. श्री. बा. रानडे यांची लेजीम ही कविता नावीन्यपूर्ण आहे. तिच्या शेवटीं ते पहाटेचें वर्णन करतात—

'पहाट झाली, तारा थकल्या
डफवाला तो चंद्र उतरला
परी न थकला लेजिममेळा.,

चंद्राला कवींकडून आजपर्यंत अनेक पदव्यांचे आहेर झाले असतील, पण मदनाच्या या जिवलग मित्राला 'डफवाला' करण्यांत रानड्यांनीं दाखविलेली कल्पकता खरोखरीच मौजेची आहे. शब्दरचना अर्थसूचक व परिपोषक करण्यांत कवि आनंद किती कुशल आहेत, हें 'गुराखीण' या कवितेवरून कळून येईल. 'Sands of the Dee' ही इंग्रजी कविता या कवितेशीं तुलून पाहिली तरी आनंदाचे काव्यगुण डोळ्यांत भरल्यावांचून राहणार नाहींत. विंचवाप्रमाणें पाठीवर बिऱ्हाड असणाऱ्या 'गोपाळ' नांवाच्या जंगम जातीच्या जीवनाचें त्यांचें वर्णनही पण सुंदर आहे (पृ. ४९).

'कोकणचा शेतकरी' या करुण गीतांत भात कमी झालेलें पाहून खोत रागावतो व लगेच भाताची रास हातोहात उंच होऊन,

'कोकणचा शेती ! नुसता नांवांत
पिकतें तें सारें खोताचें भात.'

असे सद्गार काढतो. ही त्यांची कल्पना निःसंशय चमत्कृतिजनक आहे.

श्री ना. घ. देशपांडे यांची शीळ गेल्या वर्षापासून लोकांच्या कानांत घुमत आहेच. या संग्रहांतील त्यांच्या इतर पांचहि कवितांत मार्दव, माधुर्य

आणि मोहकता यांचें सुंदर मिश्रण आढळतें. 'सुगी', 'मोटकरी', भिंगरी' या त्यांच्या कविता गोड आहेतच. पण 'शीळ' या गीतांत मनाला भारून टाकणारें काव्यसंगीत आहे, यांत संशय नाहीं. केशवसुतांनीं मराठी कवितेला पंडिती भाषेच्या कचाट्यांतून मुक्त केली. पण काव्यात व्यवहारांतली भाषा योजण्याच्या भरांत त्यांनीं ती गद्यप्राय केली. काव्याचें संगीताशीं अगदीं निकटचें नातें आहे, हें केशवसुताच्या फारसें लक्षांतच आलें नाहीं. दत्त, बालकवि व तांबे यांनीं तें पूर्णपणें जाणलें. श्री. देशपांडे यांच्या सर्व कवितावरून त्यांच्या अंगीं हा गुण बऱ्याच मोठ्या प्रमाणांत वास करीत आहे, हें स्पष्टपणें दिसतें. गिरीशांच्या भलरींतील,

"शिवारिं जित्राप नागावानी
सळसळ आवाज, डुलती फनी
डुइवर धरलं मोत्याचे मनी
कवळुन आनुया वर्साचा सौदा
भलरा दादा ! भलं गडि दादा ! "

हें कडवें आणि यशवंतांच्या दोन्ही कविता वाचून या प्रमुख कवींनीं असलीं गीतें विपुल लिहावीं, असें कुणाला वाटणार नाहीं ? साधुदासांचें 'उंद्या येदाळा' हें गाईची समजावणी करून तिला पाणी प्यायला सांगणाऱ्या घरधनिणीविषयींचें गीत आकर्षक आहे. 'पाह्यलं ग दारी', लक्षुमी', 'विनवणी', इत्यादि कविताहि गोड आहेत. फिक्कट दिसणाऱ्या चंद्राला 'तुझा प्रेमभंग झाला आहे वाटतं ?' असा प्रश्न शेलेनें केला असेल. पण देशपांड्यांच्या 'रामपहारीं' या कवितेची नायिका त्याला म्हणते,

" अन् कशास येसी चंद्रा माझ्या मागं ?
भयभीत अशी मी, कोणीच नाहीं जागं. "

या संग्रहांतील 'पेरनीचा होका' ही कविता पूर्वखानदेशस्थ लेवा पाटीदार शेतकऱ्यांच्या भाषेंत आणि 'मागणी' ही ऐराणी (म्हणजे इराणांतील नव्हे. खानदेश, नाशिक व मोगलाई यांच्या कांहीं भागांत प्रचलित असलेली) भाषेंत लिहिलेली आहे. विशिष्ट बोलीचे नमुने या दृष्टीनें या

कविता ठीक आहेत. पण गोमांतकापासून ग्वाल्हेरपर्यंत पसरलेल्या महाराष्ट्रांत इतक्या बोली प्रचारांत आहेत कीं, प्रत्येक कवीनें आपापल्या बोलींत कविता लिहावयाचा निश्चय केला तर, गगनचुंबी बुरूज बांधणाऱ्या बाबिलोनच्या लोकांइतकीच वाचकांची दुर्दशा होईल. ईश्वराच्या शापानें त्याच्या भाषा एकदम भिन्न झाल्या व एक काय म्हणतो तें दुसऱ्याला कळेना! बारा कोसावर भाषा बदलते म्हणतात; पण कोकणांत तर पावलांवर ती बदललेली आढळून येते. एकाच प्रदेशांतील ब्राह्मण—सारस्वत ब्राह्मण—भंडारी—गवित-किरिस्ताव यांच्या बोलण्याच्या भाषा भिन्न आहेत. एवढेंच नव्हे तर यांपैकीं प्रत्येक जातीच्या जशा पोटजाती आहेत त्याप्रमाणें प्रत्येक पोटजातीगणिक पोटबोलीहि आहे. खरेंच आहे! जगात पोट मागें लागलें नाहीं, असा कोण आहे! मग जाती व बोलीच या नियमाला कुठून अपवाद ठरणार!

विपुल टीपा दिल्यावर अशा कविता लिहायला काय हरकत आहे! असा प्रश्न या बाबतींत साहजीकच उपस्थित होईल. पण टीपांच्या सहाय्यानें काव्यरसाचा आस्वाद घेणें म्हणजे कुबडया लावून नृत्य करण्यासारखें आहे. बखरी भाषा आणि फारशी भाषा यांच्याप्रमाणें खेडवळ भाषेचा अगर बोलीचाहि अतिरेक कवितेंत अक्षम्यच मानला जाईल. वर्णनपर, विचारात्मक अगर कवीची भावना रंगविणाऱ्या कवितांच्या बाबतींत बोलीचा प्रश्न उपस्थितच होत नाहीं! नाट्यगीतें मात्र निव्वळ शुद्ध भाषेंत लिहिल्यास रसहानि होईल. पण त्यांची भाषा कुणबाऊ असली तरी सर्रास प्रचलित असलेली अगर सहज कळेल अशी असणें आवश्यक आहे. या संग्रहांतील चंद्रशेखर, यशवंत, देशपांडे इत्यादिकांची भाषा त्या दृष्टीनें ठीक आहे. ठोकळ, सुरेश वगैरे खेड्यांत वाढलेले,जातीनें मराठे असल्यामुळें खेडयांतील बोलीशीं त्यांचा परिचयहि अधिक! यामुळें त्यांच्या कवितांत बोलीचा प्रभाव अधिक उठून दिसतो. पण त्यामुळें दुर्बोधता आली आहे, असें मात्र वाटत नाहीं. कला ही कृत्रिमच असायची. पण कलावंताचें कौशल्य ती नैसर्गिक आहे, असें भासविण्यांतच नाहीं का?

दुसरा एक इषारा जातां जातां देणें आवश्यक वाटतें. नवीन टूम निघाली कीं, तिचें अनुकरण हें व्हायचेंच. अनुकरण म्हणजे आत्महत्या आहे, असें

कुणीसें (तो कुणी मी मात्र नाहीं) म्हटलें आहे. पण वाईट अनुकरणांत नुसती आत्महत्याच नसून दुसऱ्याचा खूनहि होतो. ज्या चालीनें, उद्धव गोकुळांतल्या दुःखी लोकांचें शांतवन करण्याकरितां गेला, त्या चालीवर आपल्या शूर पूर्वजांच्या घोड्यांना—व प्रसंगीं त्यांनाहि—दौडायला लावून महाराष्ट्रांत राष्ट्रीय कवितांचे कारखाने निघाले. प्रेमभंगाचीहि तीच स्थिति! आईच्या पोटांत मरणाऱ्या बालकाप्रमाणें जन्माला येण्यापूर्वींच कित्येक कवींच्या प्रेमाचा भंग झाला व ते अज्ञात (कदाचित् अजातहि) सुंदरीच्या नांवानें रडूं लागले. हातसुताच्या हातानें विणलेल्या खादीला महात्माजी जेवढें महत्त्व देतात तेवढीच स्वतःच्या भावनासूत्रांतून आपल्या कल्पनेनें तयार केलेल्या काव्याला किंमत दिली पाहिजे. फोटोंचे फोटो व पुन्हां त्या छायाचित्रांचीं छायाचित्रें घेण्याची पद्धत सुरू झाली कीं, तीं निर्जीवच व्हायचीं.

‘ मोलें घातलें रडाया ’ अशा थाटाची कविता खेडवळ जीवनावर लिहिण्याचा मोह होतकरू कवींना होण्याचा फार संभव आहे. रात्रभर थंडींत कुडकुडत गाडी हाकणारा गाडीवान पाहिला कीं, धर त्याला आणि लिही त्याच्यावर कविता ! बाधावर कसलें तरी फूल दिसलें कीं, मार हांका स्फूर्तीला ! शेतकरी दिसला कीं, गेलाच हात फाउंटनपेनकडे ! असें झाल्यास रसिकांना जानपद कवितेचा ‘जानुपदा’ शीं जवळचा संबंध आहे—गुडघे टेंकून कवीचे पाय धरण्याइतका तरी—असें वाटल्यावांचून राहणार नाहीं. जिवंत भावना (Emotion) व तिची निर्जीव छाया (Sentimentalism) यांच्यांतील अंतर न कळल्यामुळें आधुनिक मराठी काव्याचा बराच भाग नीरस व कृत्रिम झाला आहे. त्यांत खेडीं न पाहतां, त्यांतल्या आयुष्याशीं समरस न होतां, स्त्रीदाक्षिण्याप्रमाणें दीनदाक्षिण्य दाखविण्याच्या हेतूनें लिहिलेल्या कृत्रिम कवितांची भर पडायला नको.

कल्पना व भावना हीं काव्यलतेचीं मुळें ! निसर्ग, व्यक्ती व समाज यांच्यातर्फे सौंदर्यजल भावना शोषून घेते. या शोषून घेतलेल्या सौंदर्यजलाला कल्पनाकिरणांचें सहाय्य मिळालें कीं, काव्यलतेवर हिरवींगार पानें आणि सुंदर फुलें चमकूं लागतात. सुगींत अशा फुलांचें मोहक संमेलन

झालें आहे. इथें चंद्रशेखरांसारख्या साठी उलटलेल्या राजकवीच्या मांडीला मांडी लावून देशपांडे, ठोकळ, बोरकर वगैरे पंचविशीच्या आंतील कवि बसलेले आढळून येतील. यशवंत, आनंद, मायदेव, गिरीश, काणेकर वगैरे लोकप्रिय कवींची साथ पंडित, सोपानदेव, पाठक, ग. ह. पाटील, सुरेश प्रभृति उदित अगर उदयोन्मुख कवींनीं उत्तम रीतीनें केलेली दिसेल. चंद्रशेखरांचा नाशिककडला संताजी पुरणपोळयांचें जेवण देईल, तर गोमांतकांतील बोरकरांचा नायक पहाटे डोंगरमाथ्यावर गोळा केलेले स्वादिष्ट काजू वाचकांच्या पदरांत टाकील. अशा या रम्य संमेलनाचें निमंत्रण कोण नाकारील ? आणि म्हणूनच संमेलनाच्या द्वारावर स्वागताकरितां नेमलेल्या माझ्यासारख्या मनुष्यानें निमंत्रितांचा अधिक वेळ घेणें शोभणार नाहीं. ठोकळांच्या मनांत येणार नाहीं, पण 'भटाला दिली ओसरी' अशी थोडीशी या प्रस्तावनेची स्थिति झाली असण्याचा संभव आहे. हातपाय पसरतांना ते कोणाला लागले असल्यास नमस्कारपूर्वक त्यांची क्षमा मागण्यापलीकडे मी काय करूं शकणार ?

शिरोडें
२-१२-३३

वि. स. खांडेकर

उगडं गुपित

[गोषवारा:—पूर्वसंकेतानें मोहनूर लावण्यास उत्सुक असलेली रंगू नांवाची कोणी गतभर्तृका आशेगांवीं एका मित्राच्या घरीं एकांतांत बसली आहे तिला पाहण्याच्या हेतूनें कोणी संताजी शेळार म्हणून भांगरवाडीचा पाटील हा तेथें येतो; व तिला भेटून आपलें मनोगत व परिस्थिति सांगूं लागतो; हा ह्या काव्याचा आरंभ; आणि रंगू धनीण होऊन संताजीच्या घरीं आनंदानें नांदूं लागते, हा शेवट.]

चंद्रशेखर शिवराम गोऱ्हे

सुगी

(१)

“ मनांत माज्या हाये काय त्ये जिकून घ्येशिल तर
तू म्हनूशिल् त्ये करून रंगू, ऱ्हइन तुझा चाकर.
काय् सांगू ग गमावली जी, कुठ दिस ना पुना,
ती नजरला अवचित आली, पटल्या खानाखुना.
काय् दैवाची अगटित करनी, ह्येच रूप त्ये जस,
त्यानं झाकुन् उगड केलं, फिरुन् जसच्या तस;
तुला देखतां अंत्रामीचा पाजर फुटला झरा;
त्यांत जीव ह्यो जनु बत्तासा, इरून गेला खरा !
डोळ्यासंग तुज्या मिळवला डोळा म्या ह्यो जसा,
चित्रावानी तसा जडवला इतं मला तू कसा !
या नजरतुन् जंतर मंतर का भरली मोहनी ?
ती पडतक्‌श्येनि काइचि सुचना, येडा जालों मनीं.
जल्मांतरचं काई बी अपलं ध्येनं घेनं असल्;
त्येच्यावाचुन् तुजवर सहसा ह्ये मन का ग बसल.
गुंजाळाची सकू नव्ह का, हाये वळकिची तुज्या ?
तिनं आज ह्यो घाट घातला ! तिनंच केली मजा !
ती निंदाया मळ्यांत आली, लइ ग श्यानी, गुनी !
सबाव तरि पन् काय ग्वोड तो ! अन् कन्वाळू मनीं
मी पाटावर बसून ऱ्हातों, उदास ह्ये मन् कसं !
त्या पाटाच्या पान्यामंदी ढेकुळ पडलं जसं.

हातपायबी ढिलं, खताचं ढीगच जनु घातलं
त्येंच्यावानिच् सुकून गेलं पानी माज्यांतलं.
अंगामंदी काइबी माज्या रामच नव्ता तवा
थपडीसरशी उल्थुन् देती मला कुनीबी अवा !
काल सुकाचं सपन पाह्यलं ज्ये थारोळ्यावर,
त्येनच् कासाइस केलं ग कवळं ह्ये अंतर !
केविलवाना बगुन् सकू ती आली माइयाकडं,
तिला देखतां खळबळ जाली अन् कोसळलं रडं.

(२)

सकु म्हंगाली, " कावो पाटिल्, श्यानं अनुन्शनि असं,
पोरावानी रडत बसला ! येला म्हणावं कसं ?
मी वाढुळ्ची दुरून् बगत्यें, बळक् पटेना मला,
वाटं पोळुन् वैतागुन् ह्यो बसलाय् कुनि येकला,
नव, ह्ये श्येलार् ! संतू पाटिल् ! न्यहाळतां उमगलं
इक्त्यामंदि म्या ह्ये दुकाचं कळवळनं ऐकलं.
मग राहवेना, धावत आल्यें, बगत्यें तो त्ये खरं !
आता तुमच्या या दुकावर घालिन मी फुंकर.
जालं गेलं त्येची चिन्ता, उपेग काय् वो तिचा ?
सदाच व्हावा नवा जिवाळा, सद्भाव ह्यो प्रीतिचा
गेल्यामागं कुनि ग्येलय् का या दुनयेमदि कदी ?
सुकासुकी का जीव जाळतां ? रडं पुसा ह्ये अदी

मुलुमुलु रडनं ह्ये आवाला, नवं तुमाला बरं,
उठा रावजी, असं दिलं का ? बांदा कीं कंबर.
हितगुज तुमचं सकू जानत्यें, ही मनूकवडी म्हना,
येका घटूकत् म्होतुर लावुन् ही घर मांडिल पुना !
तुमच्यासाठीं चटूक्चांदनी रंगू म्या पाह्यली
आश्येगांवीं ती माह्येरीं वाट बगुन् राह्यली !
उंद्याच जात्यें, आपुन्वी या माज्यासंगं तितं
नग सांगाया तुम्हांस पुढलं, समदं त्ये माहितं. "

(३)

" ह्यो आश्येला अंकुर फुटला ! अमृरुत त्ये पाजिवं,
तुज्या दयेनं कुडींत माज्या नवाच आला जिवं;
इकतं माजं जुळवुन् घे तू सकू मला रोकडं,
पोश्याकाचं चोळी लुगडं लागलं माज्याकडं;
देवा ! देई येश इला तू, म्होतुर ह्यो सुब घडो !
सकुच्या, माज्या अन् रंगूच्या मुखांत साखर पडो !
निरोप घेवुन् ग्येली, मग ती कामाला लागली.
उजवा डोळा लवला, गांठच मुंडाश्याला दिली ! "

(४)

" थारोळ्यावर खबूतराचं पायलं व्हतं जुळं,
म्या प्रीतीच्या त्येंच्या गमती बगीतल्या वाढुळं.

गळ्यामंदि त्ये गळा घालिती, चोचीनं टोचिती,
‘ गुटुरगुङ्-गुटुरगुङ् ’ असा ह्येतुचा सादच जनु घालिती.
लटकत माना, घालित वळसे, मारिती मुरके कसे !
पुडं पुडं ती ढकलुन् तोंडं मुकेच घ्येती जसे !
अन् तोंडावर तोंड ठिवुन् त्ये न्यहाळिती फिराफिरुन्,
येकजीव त्ये असं बगुन् ह्यो ऊरच आला भरुन्,
मनांतं म्हटलं व्हंतं माजं असंचना पाखरू ?
घास तोंडचा ग्येला ! देवा, अता कसं मी करूं ?
काय् सांगू गं प्रीत ग्वोड ती, निव्वळ साखर जशी !
पन् कर्मानं होवुन् ग्येली राळच तीची कशी !
घडी बसूल् का पुना, सुकाचा त्योच पिकूल् का मळा ?
असं पाखरू मला मिळूल् का हीच कराया लिळा ?
का गं रंगू, लाजलीस तू ? जुळवूं अपलं जुळं !
श्येलाराचं हाये दुधानं चोखट धुतलं कुळ, !
भांगरवाडी पाटिल्कीची हायेच अमच्या कुळीं.
पिढीजातचं जुनं वतन् जनु ती हरळीची मुळी !
संताजीचं पडतच न्हाइत बोल तितं खालतीं,
पाडा आल्ये जनु आबे त्ये झेल्यानं झेलती.
सोनं पिकतय्, कच्च सोनं बागाइत त्ये असं !
‘ कोरडवाहू ’ नावाला पन् सत्व गवाचं जसं !
घरबी हाये पुना बांदलं त्ये बंगल्यासारकं, ।
लक्श्मीवाचुन् सुनाट पन् त्ये रंगूवाचुन् फिकं !-- ”

(५)

इतुकें वदतां व्याकुळ होऊनि पडले बसनोंवरी,
ते संताजी पाहुनि त्यांना रंगू हो घाबरी.
त्या एकांतीं धांवुनि आली, कळवळली ती मनीं;
शेलारांना हुशार केलें तिनेंच जल शिंपुनी.
मग पदरानें तन्मुख पुसुनी विंझणवारा करी,
सान्निध बसुनी प्रेमें त्यांना कुरवाळी गोजरी.
कवटाळुनिया तिनें तयांना अधरामृत पाजिलें;
हितगुजरूपी प्रेमरसायन कानीं हें ओतिलें:--

(६)

" असं काय् बरं ! धीर धरावा, प्रीतीचं म्होतुरं
व्होवुन् ग्येलं. संगं येत्यें; मांडिन् अपलं घरं.
कुळवंताचं थोर घरानं आज कुटं गावतं ?
दैव उघडलं माजं म्हनुनच अपुन् आला धांवतं !
तुमच्या म्हन्न्याभाइर नाइत मी, माजीं मानसं;
लौकिकांतलं म्होतुर चट्कन् अटपुन् घेऊं कसं.
समदं काई तयार हाये जानोश्याच्या घरीं,
सकुला धाडुन् द्येत्यें आता; जात्यें मी माझ्यरीं.
ज्ये ज्ये करनं त्ये त्ये सारं तिच्या इचारं करा,
धीर धरा; इस्वास ठिवा, मी येइन् तुमच्या घरा. "

(७)

‘ म्होतुर ’ झालें, शेलारांना रंगू मिळवुनि दिली,
नवयुग्माची पदरगांठही सखू हिनें बांधिली.
पोशाखाचें चोळीलुगडें हंसत तिनें घेतलें,
आशेगांवीं करुनि खुशाली वऱ्हाड तें परतलें.
गाडीवानें दिले कासरे सोडुनिया सैल ते.
भांगरवाडीकिडेच पळती चपळ असे बैल ते.
गाडींतुनि ती रंगू झळके शेलारांसन्मुख;
सखूहि उजवीकडे बसुनिया पहातसे कौतुक.
संताजीच्या मुखकमलीं ती भ्रमरी जडली जशी;
प्राशित होती प्रेमरसातें तन्मय होउनि कशी !
आशेगांवीं शेलारांना पाजुनि संजीवनी,
पुनरुज्जीवन जिनें दिलें, ती शुक्राची चांदणी !
या समयाला क्षितिजावरतीं उच्चीला येउनी,
सौभाग्यानें मिरवे; जणुं ती वनदेवी योगिनी.

(८)

फराळ झाले, विड्यामागुनी पानविडे चालले,
विनोद, थट्टा, हंशा, खुशाली एकच रण माजलें !
रंगूला ती सखू म्हणाली, “ अता करुन् घ्ये मजा !
भोगीचा सन् आजच हाये. भोगइडा घे तुजा !

अता बंगल्यामंदी तुमचा चालंद्या गोंधळ,
शेलार वाघ्या अन् रंगू तूं मुरळी;—त्येचं कुळें ! ”
सुंदरतेची मुद्रा* वारुनि, निसूकारा मारुनी,
रंगू म्हणते असं कराया अन्‌लित का ह्येरुनी ?
पाटराकनी अमून माज्या काय् हन्‌त्या वो ?—चला !
येच्यापरतं काइच् करनं नसूल् नवं का मला ? ”
“ वोटी भरनं, पोट झाकनं, समुंद् जालं. अता—
पाटराकनी-खडा मिठाचा—कश्यास ही रडकता ? ”
ही वक्रोक्ती ऐकुनि सखुची रंगू म्हणते पुन्हां—
“ चुकुन् बोललयं, माफ करावा आपुन् माजा गुना !
ह्यो सोन्याचा दिवस पाह्यला. समुंदी तुमची कृपा !
मी आपुनास्नी वैन्सं म्हनत्ये ! अपुन् अमाला जपा !
तुमी मिठाचा नवंत वैन्सं खडिसाकरचा खडा !—
तोंडांत घालुन् अह्येवतंतू दिला मला संवगडा !
इन्मुक व्होवुन् ह्यो मायेचा पदंर सोडूं नका !
येल मांडवावरतीं न्येला, त्याला तोडूं नका ! ”
“ श्यानी असतां येड्यावानी बडबड का लावली ?
संताजीला हाये सुकाची सकूच ही सावली !

* मौजेखातर हातवारे, खुणा करण्यास शिकवून तयार केलेली अगदीं लहान मुलगी, ‘ नवरा कसा हवा ? ’ म्हणून विचारतां जी मुद्रा दाखविते, ती सुंदरतेची मुद्रा.

लहानपनची मइत्र माजी, जवळच ही राहत्ये;
धावत येवुन् दुकल् खुपलं ही माजं पाहत्ये.
भांगरवाडींत सकू नव्हं, ह्यो माझा चिंतामनी !
ह्यो असतां तू करूं नको ग रंगू चिंता मनीं
गांवकूस तें दिसूं लागलें अशा विनोदान्तरीं,
पाटिल यांनीं दूत फेंकिला कळवायाला घरीं.

(९)

अंधुक संधिप्रकाश आतां तिमिरांतुनि विरतसे,
आणि बिजेची चंद्रकोर ती प्रसन्न ऐशी दिसे.
जवळच होती ती तेजस्वी शुक्राची चांदणी,
क्रमाक्रमानें उदया येती तारा तारांगणीं.
वातावरण सुनिश्चल होतें, तेणें वृक्षावळी
चित्रपटासम शोभत होती. पान हलेना मुळीं,
मागसलेले कामकरी ते गवत, गुरें घेऊनि
रखडत रखडत येतच होते घरास रानांतुनी.
आशेगांवाहून अगाऊ आला जो चाकर,
त्यानें निर्मळ, सज्ज कसें तें केलें होतें घर;
दिवे लागतां नवें जोडपें दारांतचि उतरलें,
तंव हौशीनें * त्यांजवरोनी भातदहीं उतरलें;

* शेजाऱ्याची सुवासिनी कन्या.

दारामध्यें शिगोशीग जें माप गव्हाचें दिसे,
सोनपावलें उलथुनि रंगू जोड्यानें शिरतसे;
कुलदेवांना पानसुपाऱ्या, नारळही अर्पिले,
नमन करोनी तयांपुढें तें युग्म उभें राहिलें;
तंव हौशीनें गांठ धरोनी, " नांव घ्या ! " ती वदे,
" इयेलारनीला रंगू म्हनत्यात ! " पाटिल म्हणती मुदें !
झणकाऱ्यानें हौशी म्हणते, " यांच भारिच्, चला !—
ह्य धसमुसळें नगं, उकाना काकी घ्या चांगला ! "
" आइयेगांवीं ह्या आइयेनं दुक्क लई पाह्यलं,
म्हनून संताजीच्या चरनीं ह्ये मन म्या वाह्यलं. "

(१०)

गांठ सोडली, पाटिल येउनि बसले बसनावर,
' राम राम ' मग तयांस केले सर्वांनीं सादर;
रुपरुपया ते इनाम देती आनंदें सेवकां,
पत्नीला तन्नामें, परिचय सांगति गुणकौतुका;
संबोधुनियां मग सर्वांना बोध तयांनीं दिला,
धनीण तुमची मानुनि सारे हिच्या विचारें चला.
नंतर सांगुनि सुटी, तयांना देती आश्वासन,
पुरणपोळिचें लवकर देऊं सर्वांना भोजन;
गुरांस चारा, पाणी पाजा, ' नाइक, ' राखण करा,
थकून आलों, आतां घेतों मीं विश्रांती जरा.

(११)

तंव रंगूच्या जवळ येऊनी हळुच सखू बोलते,
हितगुज तीचें या समयाला होतें बहुमोल तें;
" येत्यें आता लोभ असूं द्ये, मैत्र तुला म्यां दिला,
मैत्र नव्हं, ह्यो जीवच माजा समज तुला सोपला;
येंच्यासंगं आनंदानं नांद, सुखाची रहा,
सतंजीव व्हा, सुपूत व्होतिल, काय् ह्मत्ये त्ये पहा;
फावल्या येळीं मी बी येइन् बसायला तुजकडं,
माजं म्हननं गुपित असू द्ये, आवरुन् घर ह्ये रडं; "
गळां पडुनि तंव रंगू वदली, " अपुन् येत जा बरं
माया लावुन् मला कदी बी घेवु नका अंतरं. "
हातीं धरुनी सखूस मग ती दारांतुनि बोलवी,
पदरें डोळे पुशीत आली, संताजी समजवी;
मग हौशीनें दूधभात हें जेवण त्यांना दिलें,
हौशी गेली, नवें जोडपें माडीवरि पातलें.

(१२)

माडीवरतीं ढण्ढण् ज्योती समईतुनि तेवती,
मऊ बिछायत आणि बिछाना, लोड, तिवासे किती;
भिंतीवरुनि हस्तकलेचीं चित्रें, ऐने तसे,
समईजवळी मेज एकलें बैठेघाटी असे.

तयावरोनी गृहलक्ष्मीची छाया ती शोभली,
ही रंगूची सवत असावी सुंदर तैशी भली;
इथेच पाटील सही कराया बसत असावे कदा,
म्हणुनिच दिसलें लक्ष्मीपायीं कलम्–दान तें तदा
भांगरवाडीमधुनि शोभलें हें घर बंगलेवजा,
नवें जोडपें त्यांत विराजे आज कराया मजा.
बिछायतीवर मेजाजवळी ती रंगू बैसली,
समोर तीच्या सन्निध बसले पाटिलही त्या स्थलीं,
हंसतमुखीनें शेलारांना पानविडा मग दिला,
पण रंगूचा रंगुनि मुखडा रसहि गळीं उतरला
मेजावरचें चित्र तियेनें निरखुनि तें पाहिलें,
" ह्य कोन ? " असें धन्यास पुशिलें; नवल तिला वाटलें.
आलिंगोनी, सुधा पिवोनी, लीन मुखीं होउनी,
हनुवटि धरुनी, गहिंवरुनी ते वदले मृदु भाषणीं:—
" ह्य कोन बरं ? त्येच ह्य ! अता समजलं ना तुला ?
सर्गांतुन् ही आज उतरली ! आज भेटली मला !
किती वरसं गं टाकून् ग्येलिस ! असं करतं का कुनी ?
इक्ता रुस्वा ? अन् माज्यावर ? नको नको साजनी !
तुजाच ना ह्यो ? तुजा नवं का ? तुजा, तुजा, गं तुजा !
रंगेल्याला, येक जिवाला, तुटातुटीची सजा;
अन् कुठवर ती आनिक भोगूं ? किती भोगिली पहा
आता मजवर करुना–ममता करुन् इथं तू रहा ! –"

(१३)

अश्रुमलिनमुख होउनि पाटिल जवळ बिछान्यावरी
देह समर्पण करुनी पडले कळवळुनी अंतरीं.
रंगेलीच्या करपाशाचा गळ्यास वळसा पडे;
" असं रडाय्‌चं असलं तर मंग्‌ मी नाई जा गडे ! "
" काय करूं गं, मला तिचा तो इसर पडेना कसा !
इच्यार करतों, मातृक्यान्‌ व्होतो याकुळ जिव हा असा ! "
" इसर पाडिन्‌ झाकन्‌ घालिन्‌ सऱ्या दुक्कावर
पन्‌ धिरं धिरं ह्ये व्हईल्‌ समदं, धीर धरावा तर;
येकदाच मी सांगुन ठिवत्यें, नाई यिसरायचं,
डोळ्यांतून्‌ ह्ये पानी मुनूशनि नाई गाळायचं,
दुक्कासटि का सुकासटी म्या जिवास जिव ह्यो दिला ?
जवळ हाये ना ? आवडत्ये ना ? सांगा सकया मला. "
तों प्रेमाला भरतें आलें, धरिली कवटाळुनी,
रंगूचें मुख झाकुनि गेलें मधुर मधुर चुंबनीं;
" खबूतराचं जुळून आलं पाय्‌लस्‌ ना ह्ये जुळं ?
त्या प्रीतिंतलं चाखुन्‌ घ्ये तूं अमृत ह्ये निव्वळ !
आवडत्येस्‌ का नाई याची जाली ना खातरी ?
तू प्रीतीची जोत जागती ! जोत जिवाची तरी !
अंगामधला, भाइरला तू परान माजा जनू,
धनीन माजी,–या समद्याची,–अनखी काय्‌ मी म्हनूं ?

येडयावानी बडबडनारा पन् ह्यो संतू तुला
आवडतो का ? अंत्रामीचं उग्‌ड कर तूं मला."
तंव नयनांतुनि गळे जिव्हाळा. "पदरांत् घ्यावं मला."
ह्या मृदु वचनीं हृदयीं झुकली, विरघळली कोमला !
वामन म्हणती, "परम आवडी अपुली अपुणां असे,"
सुधेंत ह्या जें तत्त्व बिंबलें वसुधेंतहि तें दिसे.
कंठालिंगन देउनि रंगू तन्मय ती जाहली,
कुसुमशरानें पुष्पधनूची प्रत्यंचा ओढिली;
वेलमोगरा चढला होता तेथिल सज्जावरी,
प्रफुल्ल होउनि सुगंध त्याचा खेळे ह्या अवसरीं;
हेच कुसुमशर, चहूंकडोनी त्यांचा वर्षाव हो,
ते संताजी शेलारच कीं, घोरपडे ते अहो ?
युद्धाच्या गर्दीत मिसळतां ओळख पटली नसे,
सादृश्यानें ही उत्प्रेक्षा ओघाला येतसे.

(१४)

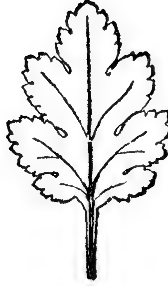
ज्येष्ठाची सुरवातच होती, वादळ ये धावुनी
वेगें झंझावात धुराळा, कचरा ने वाहुनी,
वातावेगें वाकुनि पिंगा तरु-वेली घालिती,
कातावुनि तीं भुतें धुळीचीं गरगरती, धावती;
काळ्याभोर अशा मेघांनीं तारांगण झांकुनी,
चमकति चम्‌चम् समूशेरीसम त्यांतुनि सौदामिनी.

सळ सळ सळ सळ आवाजानें तिरप्या शिरप्या किती,
शुद्ध रुप्याच्या रसाप्रमाणें धारा त्या लोटती;
धारांमधुनी गारांचाही सहसा वर्षाव हो,
काहूरच तें लागुनि राहे सतत शिळंधार हो !
हां हां म्हणतां पाणिच पाणी, जलमय सारें दिसे;
क्षणांत सारा ताप निवाला, विझलें आहे तसें,
पहाटसमयीं तुफान सारें थकुनिच जणुं थांबलें
उभा न्हाणिला निसर्ग सगळा, टपकति बिंदू भले,
जिकडे तिकडें निर्मल, हिरवें गार, सुमंगल दिसे;
नवजीवन तें मिळुनि जगाला प्रसन्नता येतसे.

(१५)

प्रभात झाली, पूर्व केशरी शेल्यानें शोभली,
शेलारांच्या नवयुग्मांतुनि जाग तदा वागली;
" झोप सुखाची आली नाग ? बरं हाये ना अता ?
काल गळाली व्होतिस् ना तू मजसंग बोलतां ? "
मुरका मारुनि, चुंबुनि त्यांना हंसत वदे कोमला,
" लइ दिवसां ह्यो आनंदाचा दिवस मला उगवला !
वहाटूळ पन् काय् वो जबरं ! काय् वारा ! अन् इजा !
गडडगडनं अन् मुसळधार त्यो पाउस ! केली मजा !
काय् सांगू राजसा, किती पन् ह्यो जिव संतोसला !
जिकडं तिकडं गार, तजेला, आनंदच कोंदला !

त्या प्रेमाच्या स्वानंदांताचि त्यांस मिठी मारिली;
अन् गालांची गोड न्यहारी तिनें दिली, घेतली!
संताजीच्या पूर्वीं उठली, रंगू ये खालतीं,
सूर्य उगवतां तरुच्या छाया पुढें पुढें चालती;
धनीण होउनि गृहकार्याचें सूत्र तिनें घेतलें,
तिचें सुवर्तन गांवकऱ्यांनीं नमुन्यासम मानिलें.

लेजिम—

दिवस सुगीचे सुरू जाहले
ओला चारा, बैल माजले
शेतकरी–मन प्रफुल्ल झालें
छन् झुन् , खळ् झण्–झण् खळ्, झुन छिन, लेजिम चाले जोरांत !
चौघांनीं वर पाय उचलले
सिंहासनिं त्या उभे राहिले
शाहिर दोघे ते डफवाले
टप ढुम् , ढुम् ढुम् , डफ तो बोले, लेजिम चाले जोरांत !
दिवटी फुरफुर करूं लागली
पटक्यांचीं वर टोकें झुललीं
रांग खेळण्या सज्ज जहाली
छन् खळ्, ढुम् ढुम् , छन् छन् , पट् ढुम् , लेजिम चाले जोरांत !
भरभर डफ तो बोले घुमुनी
लेजिम चाले मंडळ धरुनी
बाजुस, मागें, पुढें वाकुनी
खळ खळ, छन् छन् , झण् छन् , खळ् झन् , लेजिम चाले जोरांत !
डफ तो बोले, लेजिम चाले
वेळाचें त्या भान न उरलें
नादभरानें गुंग नाचले
छनूनन् , ढुम् ढुम् , खळ् छन् , ढुम् ढुम् , लेजिम गुंगे नादांत !

सिंहासन तें डुलूं लागलें
शाहिर वरतीं नाचुं लागले
गरगर फिरले लेझिमवाले
छन् छन् , खळ् खळ्, झणणण, छन् छन् , लेझिम गुंगे नादांत !
दिनभर शेतीं श्रमुनी खपले
रात्रीं साधी लेझिम चाले
गवई नलगे सतारवाले
छन् छन् , खळ् खळ् , झणणण, छन् छन् , रात्र संपली नादांत !
पहाट झाली, तारा थकल्या
डफवाला तो चंद्र उतरला
परी न थकला लेझिम मेळा
ढुम् छन् , खळ् खळ्, लेझिम खालीं;––"चला, जाउं या शेतांत ! "

—श्री. बा. रानडे

सुखांचे क्षण—

इतुक्या लौकर येइ न मरणा
मज अनुभवुं दे या सुखक्षणां
फिरुन पहांटे डोंगरमाथा
घ्यावे काजू येतिल हाता
किंवा पोफळि शिंपुनि दमतां
मज आलिंगूं दे रविकिरणां

वझऱ्यांवरतीं[1] न्हाउनि पाणी
गावीं मीं कुणबाऊ गाणीं
पेज पिऊनी पोवळींतुनी[2]
झोपुनी जरा सुखवुं दे मना
निसर्ग—गो—वत्सांशिं रमावें
दिवसभरी श्रम करित रहावें
तिखट कढीनें जेवुनि घ्यावें
मासळिचा सेवित स्वाद दुणा
पडत्या किंवा सायंकाळीं
गुंतावें भावांच्या जाळीं
वेणुस्वरांची काढित आळीं
मज उकलूं दे आंतील खुणा
रेंदेरांचें[3] ऐकत गान
मानहीन मज मोडुनि मान
चुडतांच्यां[4] शेजेवर पडुन
भोगुं दे मूक निस्तब्धपणा
रात्रीं समईशीं वाचावी
ज्ञानेशाची अमृत—ओवी

१ उंचावरून खालीं पडणारा जलप्रवाह.
२ पोफळीच्या पानाचें बनविलेलें पात्र.
३ माडी काढण्यासाठीं माडावर चढणारा मनुष्य.
४ नारळीच्या झाडाचीं पानें.

सुगी

कवितास्नेहें वात जळावी
उजळीत मनाचा द्वैतपणा
कुळागॆराची गर्द सावली
त्यांतच माझी खोप सानुली
निद्रेविण स्वप्नांच्या आळी
रेखीत भोगुं दे सरळपणा
फूलपांखरें अनंत माझीं
बनुनी, मी सेवावीं ताजीं
हृत्सुमनें आनंदामाजी
नाचवीत पांथांच्या नयना.

—बा. भ. बोरकर

खेड्यांतील घराकडे—

[मोठ्या उत्सुकतेनें शहरवासी विद्यार्थी आपल्या खेड्यांतील घराकडे जात आहे.]

खुणा गांवच्या दिसूं लागल्या स्पष्ट मला लोचनीं
उडे किति खळबळ हृदयांतुनी !
देशमुखांचीं हिरवीं, सुंदर शेतें हीं शोभती
वाडग्गीं त्यांत दिसूं लागती.

---

५ पाण्यानें समृद्ध असलेली नारळीच्या झाडांची व पोफळीची बाग.

वा. भा. पाठक

माळावर पातलों, लागला दिसूं गांव–कोस हा
काय तरि मौज कथूं मी पहा !
हीं चोहिकडे पसरली दिसे हिरवळ
तें लांब दूरवर नदिचें जल निश्चळ
हे कळस, अलिकडे देवीचें देउळ
वट–पिंपळ ते आणिक दुसरी शोभे वृक्षावली
त्यांत तीं घरें गडप जाहलीं.
गुरेंवासरें दिसूं लागलीं चरतांना या इथें
गुराखी तसे तयांमागुतें.
बाळपणींचे मित्र यांमधें माझे असतिल किती
दृष्टिही आश्चर्यें लाविती.
किती आदरें खुल्या दिलानें मजकडेच धावती
रीत ही प्रेमळ यांची किती !
" काय राव होता पुण्यामधीं किति दिन ?
खबरबात आम्हां सम्दी द्या सांगुन–"
भाषणें गोड हीं त्यांच्यांतिल ऐकुन
मोठ्या प्रेमानें मीं त्यांचा निरोप तो घेउनी
चाललों पहा पुढें हर्षुनी.
पाउल पुढतीं एक टाकतां हृदय मुदें हें उडे
त्यांत ही विचारावली उठे.

सुगी

जायाचें हळु परसाच्या त्या मागिल दारांतुनी
कसें सर्वांनाही चुकवुनी.
असतिल ताई, भाऊ खेळत 'हप्पि' तिथें अंगणीं
मौज मी देइन ही उडवुनी !
चोर–चोरुनी मी मागुनि हळुं जाइन
तो सागरगोटा वरचेवर झेलिन
आश्चर्यें बघतिल वरतीं सारेजण
माउलीस मग थक्क कराया आम्ही जाऊं कसे
धूम ती धाव घेउनी तसे.
बघतां बघतां मारुतिचें हें देवालय लागलें
चित्त किति परि चंचल जाहलें.
चाफा दिसतो स्पष्ट आमुच्या येथुन परसांतला
पहा किति उंच तरी वाढला !
माळवदावर उभे राहुनी, अरे परंतू असें
पाहतें मजकडेच कोणसें !
हं, कळलें ही तर माझी ताई गडे !
किति रोखुन दृष्टी पाही ही मजकडे
घाईत सांगण्या गेली आईकडे
दारीं येइल माउली अतां ओवाळाया मला
पूर्विंचा बेत विफल जाहला !

—वा. भा. पाठक

खेडेगांवांतील सकाळ—

पहाट झाली, मंद समीरण गीत गाउं लागला
विहंगम साथ करिति त्याजला
प्रशांत समयीं अशा चिमुकल्या जीर्ण झोपडींतुनी
श्रवणिं ये मंजुल गीतध्वनी
कृषिवल–युवती कुणी दळाया बसली जात्यावर
मुखानें गीत गात सुस्वर
आम्रतरुवरी करूं लागली साथ तिला कोकिळा
आपुला गळा करुनि मोकळा
लागली हसाया तोंच उषासुंदरी
सुप्रसन्न दिसतो निसर्ग गिरिकंदरीं
प्रमुदीत जाहले शेतकरी अंतरीं
स्नानादिक प्रातर्विधि करुनी, नांगर धरण्या करीं
निघाले अपुल्या शेतावरी.
गुरें घेउनी वनीं चाललीं शेतकऱ्यांचीं मुलें
ठेवुनी खांद्यावरि कांबळें
हूड मुलें हीं काळिंसावळीं आणि बावळीं जरी
शरीरीं कंटकता बहु परी
गोंफण फेंकुनि वृक्षावरलीं उडवीती पांखरें
चरवितां गाई अन् वांसरें
सदैव फिरती रानोरानीं, भीति न लव मानसा
खेळती खेळ वनीं स्वैरसा

सुगी

हीं शेतकऱ्यांचीं मुलें वानरांपरी
ओलांडुनि जाती क्षणांत डोंगर, दरी
कधिं स्वैर भटकती डोंगरमाथ्यावरी
भूक लागतां भाकर खाती बसूनियां तरुतळीं
न त्यांना बंधन अगदीं मुळीं.
कृषिक-योषिता कुणी निघाल्या हळूहळू नदिकडे
घेउनी मृत्तीकेचे घडे
कुणी गोवऱ्या थापुं लागल्या चिमुकल्याच अंगणीं
झाडिती अंगण अपुलें कुणी
घेउन हातीं विळे, चालल्या शेतावरतीं कुणी
कराया भाताची कापणी
उत्साहानें उठुनि पहांटे, कुणी धन्यासंगतीं-
आपुल्या मळ्यामधें राबती
डुलवितो समीरण मंद मंद हा मळा
पिकलेला दिसतो यांत गहूं, जोंधळा
धनि करिल कापणी घेउन हातीं विळा
खेड्यांतिल हें दृश्य पाहुनी प्रसन्न होतें मन
नको तें शहरांतिल जीवन.
निळसर, गहिरे सभोंवतालीं उंच उंच डोंगर
त्यांमधें हें खेडें सुंदर
निवडुंगाचें या खेड्याला कांटेरी कुंपण
बांधिलें व्हाया संरक्षण

गणेश हरी पाटार्ले

शेतांमधली अरुंदशी ही पाययाट पाहुन
गमे, पहुडली कुणी नागिण

झुळझुळ वाहे पलीकडे ती प्रशांत जलवाहिनी
रिझविते जणुं गान गाउनी

हे बजरंगाचें देवालय चिमुकलें
पावित्र्य जगाला दर्शवितें तेथलें
वनदेवताहि दावितें विभव आपुलें

खेड्यांतील हें वैभव पाहुनि विचार येतो मनीं
नको ती शहरांतिल राहणी.

—दत्तात्रय गणेश जयवंत

'हिंगणी' एक ओसाड खेडें—

ओसाड पडिक त्या खेडयांतुन हिंडलों
पाहून अवदशा मनीं फार कष्टलों
भंगली वेस अन् गांवकूस कोसळे
जाहली ओस राउळें, घरें, देवळें.

कुणि 'पवार' नामें उदार संस्थानिक
हा इनाम त्याचा गांव असा लौकिक

सुगी

भुइकोट तयाचा वाडा भक्कम भला
तो अजून दावी निज विभवाची कळा

जीं पराक्रमी सरदार घराणीं जुनीं
यत्पुरुष स्वातंत्र्याचे झाले धनी
शिवबासह ज्यांनीं राष्ट्रकार्य साधिलें
दिल्लीस कैकदां शह ज्यांनीं बसविले;

स्मारकें तयांचीं जिवंत हीं एवढीं
बावडी, दुर्ग, देवळें, हवेल्या, गढी
मावळे-मऱ्हाटेशाहीचा भास्कर
अंधार मातला पूर्व वैभवावर !

निज इतिहासाची आवड धरुनी मनीं
जिज्ञासू बनुनी बघूं स्मारकें जुनीं
धनदौलत त्यांची कलाप्रीति, दानत
ही खेडेगांवांतून फिरूं पाहत.

* * *

हतवैभव धनिकापरी गांव हा झुरे
जनवसतीवाचुन भकास दिसती घरें
मजसमान कोणीं भेटतांच पाहुणा
दावितो त्यास निज ऐश्वर्याच्या खुणा.

हा जीर्ण जनक जाहला जराजर्जर
गणगोत न जवळी शुश्रूषे तत्पर
मायेचीं त्याचीं मुलें त्यास सोडुनी
तीं पोटासाठीं गेलीं देशोधडी.

*   *   *

खेड्यांतुन आलों आपण सारेजण
सुत आपण त्यांचें ठेवुन मागें ऋण
फेडल्यावाचुनी तें न कुणा सद्गती
अवलोका भेटुन त्यांची हीन स्थिती.

पूर्वजक्षेत्र तें, जन्मभूमि आपुली
वडीलांस आपुल्या होति तिची साउली
दर्शनें तिच्या गाहिंवरून येइल मन
स्मृतिचित्रें मागिल पाहतील लोचन.

भासेल सुसंकृत नागर चित्तास ती
रमणीय आणि हृदयंगम पूर्वस्थिति !

—गणेश हरी पाटील

कापसाचें शेत–

कापसाचें शेत माझें फुलोनी शुभ्र सारें
भासती हे कीं नभांचे खालिं आले सर्व तारे
मूर्त लाभे हा अम्हां कीं दौलतीचा दिव्य ठेवा
मौक्तिकांचा वा हिऱ्यांचा त्यापुढें हो काय केवा!
फुल्ल झाल्या कापसाच्या या अशा शेतांतुनी जी
हिंडतांना साभिमानें कल्पना हो गुंग माझी
भासते कीं चालतोंसे तारकांच्या पुंजजालीं
जेंविं चाले अंबरींचा हांसरा तो चंद्र भालीं.
फुल्ल झालें शेत ऐसें डोलतांना मंद वातें
हा जणूं हेलावताहे मूर्त कीं क्षीराब्धि वाटे
खोप माथीं, त्यांत शोभे मेढ मागें टेकण्यासी
शेषशायी विष्णु जेवीं शोभतो कीं या निवासीं.
ये उषा देवी शुभांगी रंगुनी ती सुप्रभातीं
आणि हर्षें वेंचुनीया तारकांचे नेइ मोतीं
तेविं संगें मैत्रिणींतें घेउनीया प्रीतराणी
वेंचुनी आणील सारें पीक गेहा गात गाणीं.
मूर्त ऐशी संपदा कीं नित्य माझ्या येत गेहा
आणि माझी हृत्सखी ती होइ वेडी हर्षुनीया
येइ भावें एक लक्ष्मी कीं दुजीतें भेटण्या ही
हेंच सालोसाल देवा, मागणें ना अन्य कांहीं.

—'किशोर' चव्हाण

भाताच्या मळ्यांत—

हलु मळा झुळझुळे सळसळत्या भातानें
जणुं झराच अवखळ खिदळत जललहरीनें !
चहुकडे हासतो चिमणा सागर हिरवा
कुणी म्हणोत इरलीं–फिरती इवल्या नावा.
किती उदार सागर लपवि न कधिंही मोतीं
नवतुरे तरंगति खालीं, भवतीं, वरतीं.
मृदु संगीताचे येति मधुनि मधु सूर
जलदेवींचें जणुं गान लावि हुरहुर !
दे पार्श्वभूमि, जरि भिन्न रम्यता चित्रा
या उभारिलें का म्हणुनी तारायंत्रा ?
हे स्तंभ उंच नच–विजयें गाति निशाणें
" कां कळेल हृदया, बुद्धि सहज जें जाणें ?
मृदु डुलतीं भातें, वाजवि वायु सतार
परि गीत निरर्थक, धरणीलागीं भार !
या तारा अमुच्या–पाश ! बांधिले देश
आणितों क्षणोक्षणीं विविध रम्य संदेश ! "
ये रम्य पांखरूं एक–चिमुकलें
तारांवरि झाडुनि पंख–बैसलें
हलु शीळ घालितें मंजुळ रंगुनि नादीं
संदेश ऐकुनी कीं तीं गाणीं साधीं ?

—वि. स. खांडेकर

उसांच्या मळ्यांत—

कांठापाशिल रान—त्या नजिकचीं नांगुरलीं वावरें
बागा आंतिल आक्रमूनि पुढतीं जेव्हां शिरावें त्वरें
तेव्हां मागिल कोपऱ्यांत दिसती मोठे उसांचे मळे
ज्यांच्या थेट वईवरी उगवती सीताफळें, आंवळे.

मोटांच्या विहिरी किती—पन्हळ वा क्यारा तयां जोडुनी
पाण्याचा करिती सदा पुरवठा,—राहे कशाची उणी ?
गोरेला ' ढवळ्या ', मलीन ' पवळ्या ' दो सांजही जोतुनी
हेंगाडीं परि गोड घोळत म्हणे गाणीं ' गुजाबा ' गुणी.

त्याचें बेढब चंद्रमौलि विलसे सीमेवरी खोपटें
जाई टाकून ' कारबारिण ' तिचें ' तान्हें ' तिथें एकटें
त्याला सोबत झुंजती, हुदळती केरामधें कोंबडीं
राखाया सगळ्यास कोण दुसरा ' मोत्या ' प्रमाणें गडी ?

कंटाळुनि कधींमधीं फिरकला जागेकडे या कुणी
ताजा थंड कसा न इक्षुरस तो ओतील खीयाननीं ?
थोडासा रुचिभेद कां न म्हणुनी चाखील तो आंवळे ?
जातां आंबुनि जीभ काय कधिं तो सोडील सीताफळ ?

—भवानीशंकर श्री. पंडित

मळ्यांत जातांना—

ठेउनी प्रेमें, प्रेमें फडक्यांत,
भाकरी-भाजीचा बेत.
चुरियले वरती, वरती मोलाचे
जोंधळी पापड उडदाचे.
टाकिलें वरती, तिखट मसाल्याचें,
ओतलें तेल करडईचें.
सुटाया पाणी, पाणी तोंडाचें,
लोणचें घालुनि आंब्याचें.
आठवण करुनि, करुनि घातली ती,
भाजि ही सगबाहिणीघरची[1]
बांधुनी मोदें, त्वरित न्याहरीला,
घरधनी माधवरायाला.
नेसली अंगीं, अंगीं आवळून,
नाटिचें[2] लुगडें तें छान.
लाविलें भालीं, भालिं कुंकवाला,
भूषवी पतिच्या भाग्याला.
घातले पायीं, पायीं पायतणा
दाविते भीती पापि जना.

१ सख्या बहिणीप्रमाणेंच एक मानलेली बहिण.

२ सुती लुगड्याची जात.

सुगी

कटीला खोंवी, खोंवि टोंकदार,
निंदणीचें खुरपें प्यार.
डोकिवरि पाटी, पाटि न्याहरीची,
धरियली वाट शिवाराची
मंजुळा चाले, मार्ग आक्रमीत,
मन तिचें पतिच्या हृद्यांत.
मंजुळा चाले, सावरीत पदर,
फडफडे वाऱ्यानें फार.
मंजुळा चाले, चाले तंद्रींत,
माधवाचें चिंतन करित.
मंजुळा चाले, चाले मोदांत,
वाटलें मनीं अकस्मात,
मनाला वाटे, उशिर आज झाला,
सूर्य हा डोईवर आला.
क्षणाला वाटे, खंतचि जीवाची,
टळलि कां वेळ न्याहरीची !
काय तरि बाई ! मी मोठी नष्ट !
चालले तिकडे किति कष्ट.
उगीच मी गेलें, पाटिलवाड्यांत,
गमविला वेळ बोलण्यांत.
कुठुनि ती आली, आलि ' ठमाबाई ' ,
उशिर हा म्हणुनि मला होई.

सोपानदेव चौधरी

लागली शीव, आतां शहराची,
दिसे बाभूळ एकदांची
मळ्याची खूण, खूण अतां दिसली,
कानिं ही लल्कारी आली
मारि लल्कारी, लल्कारी कोण ?
मंजुळे, तुझा पंचप्राण.
मारि लल्कारी, " मोटेच्या बैला,
चाल रे, आवड[1] हा भरला. "
मारि लल्कारी, " ढेलाऱ्या बैला,
चाल रे आवड हा भरला.
सावळ्या, तूंही चाल जरा वेगें,
उमलवी केळीचे पोगे.
तुम्ही हा घ्या रे, घ्या रे शाबास !
हिरवळ्या दादरचा[2] घांस.
तुम्हा दोघांना, तगडे बनवीन,
घालुनी सरकीचें दान.
सावळ्या तुजला, आणिक मोतीला,
रेशमी गोंडे माथ्याला !
हयाती राहो, राहो तुम्हाला,
संवारूं[3] पुढच्या पोळ्याला.

---

१ तीन वाफ्यांचे एक पाटगें व वीस पाटग्याचा एक आवड.
२ विहिरीच्या पाण्यावर वाढलेला कडवा.
३ शृंगारू.

सुगी

तुम्हां दोघांचीं डौलदार शिंगें,
बांधु मग त्यांना बाशिंगें.
केतकी अपुली, फुलेल ती गहिरी,
केवडे लाविन मग नंब्री.
साचलें सूत, सूत मंजुळेचें,
बारडोली–चरख्यावरचें.
विणूं मग झूल, झूल तुम्हांलागीं,
रंगही देऊं नारिंगी.
फुलांचा छान, छान बहर आला,
आमुल्या पळस-पांझऱ्याला. ”
गाउनी गान, गान माधवानें,
फेडिलें कष्टाचें उसनें.
जाहली वेळ, वेळ न्याहरीची,
बघतसे वाट मंजुळेची.
सोडली मोट, मोट एकदांची,
अरोळी दिधली जोराची.
“ चाल रे सोन्या ! सोन्या बारकरी[४],
सोडूनी दे आतां बारी.
चाल रे सोन्या ! सोन्या लवलाही,
सावळ्या मोतीला नेई.

---

४ पाणी वळविणारा.

तयांना आधीं, आधिं पाज पाणी,
वाजवी शीळ, गाइ गाणीं.
नेउनी बांध, आंब्याच्या खालीं,
तयांना पाचोळा घाली.
अरे पण अजुनी, अजुनि मंजुळाई,
कशा ती आज येत नाहीं ? ”
मनाशीं म्हणतो, म्हणतो फिरफिरुनी,
बघतसे तो माळ्यावरुनी.
मंजुळा माझी, दूर दिसे कां ती,
खेडच्या त्या सेंगरावरती.
नव्हे ती कोणी, कोणि तरी पोर,
जातसे [5]लौकीच्या पार.
अरे ही येई, चाहुल कानांत
फडफडे कडबा शेतात. ”
मंजुळा आली, आली कडब्यांत,
गुदगुल्या झाल्या हृदयांत.
उतरला खालीं, माळोच्यावरुनी,
रंगला आवडत्या गानीं.
तोंच ती आली, जीवाची राणी,
मंजुळाई[6] गोजिरवाणी.

---

५ पायरस्ता.
६ ओढ्याचें नांव.

सुगी

टपकती बिंदू, वदनीं घामाचे,
मोल तें श्रम-सौंदर्याचें.
हांसली मोदें, सावरीत पदर,
चावुनी दंतीं तो अधर.
तीच मग बोले, बोले लाजून...........

—सोपानदेव चौधरी

कुणब्यांची राणी—

गाइ एकली कोण अशी ही वावरिं हिरव्या या ?
येइ चांदणी नभांतली का स्वर्गीतें गाया ?
गीत गोडसें वस्त्रहि तीचें गाई कसलेसें
कंकणनादीं होऊनि वेडा वात मंद हासे;
चमके हातीं विळा रुपेरी, घुमे तान वदनीं;
पहा फेकिते मधुन लकेरी त्या रानोरानीं;
किती माधुरी ! कोण देवते ! पळ तव जाइ घरीं;
खुळा जाहला चंद्र अंबरीं, उतरे बघ आम्रीं;
प्रेमें हासत वदली मंजुळ जादूची वाणी
दुःखीहृदयी झोपडींतल्या कुणब्यांची राणी !

—कुमार गायकवाड

शेवंती—

शेवंती, तुज केंव्हां पाहिन या डोळां?
स्मरणिं अजुनि मूर्ति असे तव मराठमोळा

तव नाजुक अंगकांति
पिवळी जणुं शेवंती
खुलवी किती कुंददंति–तीळ तव कपोला!

लीनपणें हळु वदणें
गालीं मधु खळि पडणें
स्थिर खालीं पदिं बघणें—करिशि मुग्ध लीला

पदर नीट डोईवर
मंद चरणगति सुंदर
वळण तुझें फार मधुर—खचित तूं सुशीला!

रीत तुझी किति निर्मळ!
हाकेला 'जी' मंजुळ
मर्जि राखण्यांत कुशल–तव स्वभाव भोळा

दिन गेले किति निघून
भगिनि विनयवति अजून
भेट न ये तव घडून—जीव हो भुकेला

कधिं बसतां एकांती
रुचिर दिसति तव आकृति
रंगविते स्मृतिचित्रं—कल्पना विलोला

सुगी

' वेलीवर जवि फूल
तव कटीस तेविं मूल '
वत्सल हें चित्र भूल--पाडिते मनाला !

—गणेश हरी पाटील

मंजुळा—

विस्तीर्ण वडाच्या दगडी पारावरी
मी बसे एकदां चिंतित कांहीं तरी
किति तरी वडाच्या पारंब्या लोंबती
या पारंब्यांची गर्दी झाली किती !
मंजुळा पोरगी कुणबी जातींतली
बांध्यानें नीटस आणि काळिसावळी
वय तिचे असावें तेराचवदा तरी
ती पारंबीच्या खेळे झोल्यावरी
जरतारी पातळ नव्हती ती नेसली
नोहता फुलांचा गजरा वेणीवरी
वर्णही नोहता जरी केतकीपरी
निर्व्याज खुलेपण हीच तिची माधुरी.
चरणीला लावुनि पांचचार शेरडें
ती मधुनी मधुनी पाही त्यांच्याकडे

गुणगुणे खेडवळ गाणें कांहीं तरी
घे खुशाल झोके हलत्या झोल्यावरी.
तिज माहित नव्हते शहरांतिल चोचले
लाजणें, मुरडणें असेल मग कोठलें !
मी नांव तियेचें पुशिलें जेव्हां तिला
खणखणीत सांगे, "मज म्हणती मंजुळा."
मग विचारिलें मी, "तुम्हि भांवंडें किती ?"
ती झटकन् सांगे, "मी आणि श्रीपती.
शेतांत श्रीपती गेला राखायला
आणिलीं शेरडें मी हीं चारायला."
बोलुनी एवढें झोके चढवायला
नेटानें लागे, भान नुरे मग तिला
ती खुल्या दिल्यानें झोके घे मंजुळा
सानंद कौतुकें बघत उभा मी तिला.
तिज काय वाटलें न कळे, परि थांबली
निमिषांत उतरली झोल्यावरुनी तळीं
क्षणभरी मजकडे निर्हेतुक पाहुनी
मंजुळा पळाली क्षणार्धांत तेथुनी.
मजपुढुनी गेली भरकन् वाऱ्यापरी
शेरडांत मिसळुनि जाई निघुनी दुरी
त्या खुलेपणांतील आठवीत माधुरी
मी किती वेळ तरि बसलों पारावरी.

सुगी

ती निर्भय वृत्ती, निर्हेतुक पाहणें
        तें गोड खुलेपण आमुच्यामध्यें उणें
येतसे स्वतःचें कृत्रिम जीवित मनीं
        कष्टलों, परतलों घरास मग तेथुनी.
हा प्रसंग घडुनी किति वर्षें लोटलीं
        भंवतालीं सारी कृत्रिमता माजली
परि मधुनी मधुनी आठवते ती मला
        खेडयांतिल साधी आणि गोड मंजुळा.

—काव्यविहारी

ही कोण ?---

गोफण घेउनि करीं
        उभी ही कोण माचच्यावरी ?
कणसामधलें मोति खावया
झाक खगांची येई स्थलिं या
पांगोरा तों वाजवुनीया
                हाकी वरचेवरी
शेव डोइवर चंद्रकळेचा
बाणा करिं परि रणमर्दाचा
गोफणितां कर बिल्लोराचा
                ध्वनी चित्त मम हरी

कैऱ्या, कणसें पोटरकीचीं
हिरे, माणकें हींच आमुचीं
भाग्यदेवि का शेतकऱ्यांची
घेउनि ये भूवरी ?
तीक्ष्ण नजर शेतावर फेकुनि
देई उजळा पिकालागुनी
वेळ कंठिते मधुनी मधुनी
गात गात भल्लरी.
धांड्यांचीं सळसळतां पानें
घे कानोसा स्थिर चित्तानें
तोंच दिसे घरधनी, तयानें
लाजे बहु अंतरीं.

—विष्णु भिकाजी कोलते

इरलेवाली—

वेडिवाकडीं घेउन वळणें
नागिण धावे जणु रोषानें
वाफा टाकित धापापरि ही गाडी धडधडते
वरतीं भिडली घन घनमाला
धूम धावते दिग्भागाला
रथचक्रांच्या घरघरीपरी गगनीं गडगडते

सुगी

कड्यांकड्यांवर, गार चारिवर
झडून राहे सरीवरी सर
जिकडे तिकडे जलधारा ही साराखि खळखळते
बांधावरतीं ऐशा वेळीं
नाजुक बाला काळिसांवळी
हादरणारें शिरिंचें इरलें धरण्या धडपडते
वेष तिचा तो सुंदर, साधा
लपवुनि गोंडस, ठुसका बांधा
दावी यौवनकांती, किति ती अंगीं मुसमुसते
" आज ना जरी धावुन येतिल
लावणि कसची शेतीं होइल !
सासुसासरा उपाशि, देवा ! " ऐशी पुटपुटते
हातिं रोप परि गाडी निरखुनि
बघते अपुलें आलें का कुणि
दिसतां लज्जालहरी शरिरीं निमिषीं थरथरते
प्रेमदृश्य हें बघण्या चोरुनि
गुपचिप वाहे नदि इंद्रायणि
स्वभालिं न असें भाग्य म्हणुन का मनिं ही हळहळते !

—वा. गो. मायदेव

सुंदरी—

ही पाण्यालागीं घेउनि हंडा शिरीं – चालते विहिरिकडे सुंदरी !
हा विहिरीवरतीं आम्रवृक्ष डोलतो
कोकीळ ओतुनी कंठ बाग भारतो
कुइकुइ मोटेचा शब्द मधुनि चालतो
आसूड सप्पादिशिं ऐकुनि बैलावरी – सुंदरी बिचके हरिणीपरी !
पायांत साखळ्या स्वच्छ शुभ्र शोभती
गरगरित पोटऱ्या यौवनास दाविती
किति माळिणचोळी खुलून दिसते हातीं
" रे बाळा रे बाळा ! " गीत चाललें वरी – लाजते ऐकुनि तें सुंदरी !
विहिरींत उतरुनी पटकन हंडा भरी
मग कष्टें चढवी एक एक पायरी
तों भिरभिरणारी मोट थांबली वरी
कांठाशिं कसा तरि हंडा आणुनि करीं – बघे चढविल का कुणि शिरीं !
तों तेथ धावुनी चटकन ये कोणसें
" शिरिं हंडा देतों, मोल काय ? " पुसतसे
" हें काय ? " म्हणत तों मोलहि झणिं घेतसे
लव रोषानें, लव लज्जेनें हांसरी – जाय मग हंडा घेउनि घरीं.

—वा. गो. मायदेव

मोटेवरील सुंदरी—

ही प्रभातकालीं राहुनि धावेवरी
हांकते मोट कुणी सुंदरी

खोविला निरीवर पदर कसुन कटितटीं
झळकते कांति किति नील-आरुणी पटीं
ही मराठमोळा सुरत रम्य गोमटी
आसूड उडवुनी मजेंत वाऱ्यावरी

चालला पाट उधळीत तरंगावली
ती खिलारजोडी डौलामधिं चालली
खुळखुळति घुंगरूं गळां, नादली तळी,
कुरवाळुनि प्रेमें तयास वरचेवरी

मधु गान मुखानें चाले मंजु स्वनें
मोहनें भारितें चराचरांचीं मनें
वाहतो समीरण मंद, लुब्ध गायनें
डोलेत शिवारीं पीक, मुदित अंतरीं

हांसली उषाही भावगीत परिसुनी
लाजून कोकिळा चूर जाहली मनीं
निज'गान थांबवी, पाहे डोकावुनी
ती पर्ण-राजिमधिं लपुनी आंब्यावरी

आनंद

ही ऋद्धि-सिद्धिची मूर्त जणूं गोजिरी
कष्टते सुखानें येथें पाणी भरी
नांदते मुदें या कृषीवलाच्या घरीं
तें गृह नच, भासे खाण सुखाची खरी !

—राजस

गुराखीण---

उभार ठेवण, काळेली तुळशीच्या परी, नजर घावरी
कळा नारिची अंगलटीं उभवली पुरी, नवल नौधरी
होती माहेरघरीं.

इरलें माथ्यावर घेउन पोर साजिरी, चालली दुरी
गुरें नेतसे हिरव्याशा रानवीवरी, करुन न्याहरी
पाउस सरिवर सरी.

आरद्रांतुन गगन वरतुनी ये कोसळून, गर्जना करून
मुसळपाणी चहुंबाजूला भरीं भरून, डोंगरावरून
उपाय गेला हरून !

धुंधकाऱ्यांतुन बिजली जा टकमका लवुन, कीं ढगा भिउन
दिवसाढवळ्या आसपास जाय काजळुन, दस् दिशा भरून
सूर्यदेव जाय पळून.

सुगी

पाणझडीला डोय देत गायवासरें, कांपरें भरें
बैल बांड उसळुनी पळे, नाक फुरफुरे, अंग भोवरे
गुराखीण बावरे !
सकाळपुन गारठुन गेली गुरांसवें, गळत आसवें
वै वै धावत घालितसे हांक लाघवें, किन्नरी रवें
जीव परी मालवे !
गुरांमागुती चार हांक धावली पुरी, धडकली उरीं
गढूळ नाले तुडुंब धावत पिशापरी, गर्जती दुरी
कोण पोंचविल घरीं ?
अखेरीस वळविलीं तिनें गायवासरें, मागुती फिरे
अंधेरी झाकिते पुरी रात किरकिरे, धीर ही नुरे
पल्याड होतीं गुरें,
उतरे भर वेगाच्या ओढ्यामधीं जरा, येइना तिरा !
वळुन मात्र पाहतीं गुरें वाढत्या पुरा, देत हुंबरा,
हालचाल ना जरा.

* * *

उजाडलें—! पण खडकावर काय तें दिसे ? कावळा असे.
गिधाड दुरुनी झांप घेत येउनी बसे, हालवी पिसें;
पुढती गाऊं कसें ?

—आनंद

पाटीवाली—

ओझें डोईवर,
चाले भरभर,
बळकट बांधियेलें बाळ पाठीवर.
भुकेलें तान्हुलें
रडाया लागलें,
'उगी उगी' म्हणत ती माता वाट चाले.
राबे सर्व दिन,
नाहीं ऊन तान,
बाळमुखा मधें मधें लावी शुष्क स्तन.
उन्हानें सुकली,
कळी करपली,
लटलटां मान हाले खालीं पडलेली.
गळालें शरीर,
उरीं धरी पोर,
डोळ्यांतुनी पडतसे आसवांचा पूर.
तीन आणे गांठीं,
एकुलतें पोटीं,
दोन जीव घरीं आले, प्राण आला कंठीं.
"नाचण्याचें पीठ,
तेल, तिख, मीठ
दिडकीचें;" मनीं योजी जेवणाचा बेत.

सुगी

“ दूध वाटीभर
आणोनी लौकर
पाजीन या सयाजीला माझ्या पोटभर. ”
गोड आशा मनीं
म्हणतिल धनी
“ लई कष्ट झाले तुला, ” मुख कुर्वाळुनी.
दिसे काय परी !
धनी उभा दारीं
असे पुरा झिंगलेला, डोळे तो वटारी.
“ बघ तो कलाल,
काढ पैसे, चल. ”
बिलगला अंगालागीं; पुरा तो बेताल.
गाठींचे घे पैसे,
मारि तिला ठोसे,
उपवासी बाळ, भरी कलालाचे खिसे.
बाळा आली ग्लानी
मूर्च्छित जननी,
पिता सर्व रात्र गाई वेडीं वेडीं गाणीं;
*　　*　　*
मौज पाही जगत्पिता अनंत नेत्रांनीं.

पां. जि. सबनीस

सूचनाः—वाचकांनीं घाबरूं नये ! ही राधाकृष्णाची कविता नव्हे.

गोपाळ

[गोपाळ अथवा भोरपी ही एक Gipsy लोकांसारखी जात आहे. गोड्या पाण्यांतला मासा व गुरेंढोरें विकणें हेच यांचे नाव घेण्यासारखे धंदे. आठ महिने या लोकांचा कोंकणांत धुमाकूळ असतो. पावसाळ्याच्या दिवसांत या लोकांचें काय होतें, कोण जाणे !]

रस्त्यापाशीं निशाण रोवुन मांडिनसे देवता
तंबाकूला चुना लावुनी खात बैसला स्वतः
झाडाखालीं चूल, चिरगुटें, चार खुंट रोविले
उशास रेडा, म्हैस, भोंवतीं आई, बाइल, मुलें
चांद, रवी, चांदिण्यादिकांचा जडाव याच्या घरा
सुगंध देई खुल्या महाला आंब्याचा फुलवरा
वृक्षवरांची गर्द पालवी, खिडक्यांची झालर
बुंध्यामधले रातकिडे गातात गीत सुस्वर
अख्ख्या रातीं गोडा मासा डोहांतिल मारणें
दिसां डोंगरांतून गवत, सर्पणादिका चोरणें
पेटवून परसा निजलेलीं जिथें मुलें माणसें
तिथें झब्या कुत्र्याला येई भुंकायाचें पिसें
आठ दिवस हा एका स्थानीं नांदणार ना कदा
रस्त्याच्या लगत्यान् बिऱ्हाडें बदलणार सर्वदा.

—आनंद

संध्याकाळीं---

सोनेरी किरणें उधळुनि चोहीकडे
दिनराज निघोनी जाय पश्चिमेकडे
दिवसांचीं कामें सारुनि रानांतलीं
माणसें गुरांसह परताया लागलीं.
सर्वकाल यंत्रासमान ज्यांचें जिणें
दिनभरी त्यांमधें मिसळोनी वागणें
वीट या क्रमाचा मज पुरता येउनी
बाहेर झटकलों गुमान गांवांतुनी.
मज बाजाराची पेठ नको वाटली
खोट्यांचा सौदा नित्य ठरे ज्या स्थळीं
दृष्टिही वळेना नगरोद्यानाकडे
ज्यामाजीं भरली कृतिमता चहुंकडे.
बाहेरिल सृष्टी सुंदर आणी खुली
पसरली डोइवर निळीझार पोकळी
वायूच्या लहरी तरंगती त्यांसवें
स्वच्छंदें उडती किति पक्षांचे थवे.
वाटेस दुतर्फा गार पिकें पसरलीं
शेतांत शाळुचीं ताटें कणसाळलीं
जांभळा फुलोरा खुले हरबऱ्यावरी
बेफाट पिकानें कोठें लवल्या तुरी.

काव्यविहारी

आसमंतभागीं सगळ्या शेतावरी
गडगंज संपदा या वेळीं पसरली
अति उदार ऐशा खुल्या निसर्गापुढें
तुलनेला टिकती काय धनिक बापुडे !
हे तरंग उठले तया क्षणीं अंतरीं
कुंपणाकडेनें जातां मार्गावरी
घोळका चालला पुढुनी गांवाकडे
कौतुकें वेधली दृष्टी मम त्याकडे.
डौलांत चालली पुढें चार गायेरें
दुडदुडति मागुनी दोनतीन वासरें
ओढाळ त्यांतले इकडे तिकडे पळे
वाटेवरि उठते धूळ कुठें त्यामुळें.
मालीक तयांचा कुणब्याचा पोरगा
राखिली निसर्गें सुंदर ज्याची निगा
एकल्या फाटक्या जरि कुडत्याचा धनी
किति पाणिदार तो शहरी पोरांहुनी !
तेजस्वी डोळे तरतरीत चेहरा
कुळवंत मराठा दिसे पोर तो खरा
तत्क्षणीं मनाला पटलें त्या पाहुन
जात ही इमानी भारतास भूषण.
शाळेंतिल शिक्षण त्यास नसे यामुळें
मुरडतील नाकें कोणी शहरांतले

परि संतोषी जी वृत्ति यास लाभली
भोगिती काय तीं दुबळीं शहरांतलीं ?
दुबळ्यास लुबाडुनि सभ्यपणा मिरविणें
सर्वदा नीतिला पायतळीं तुडविणें
हे सद्गुण मिळती जया शिक्षणांतुनी
तें खुशाल जावो जगांतुनी लोपुनी.
वाहवलों ऐशा विचारांत तोंवरी
गायेंर, वासरें गेलीं निघुनी दुरी
मग अंधाराची जाणवली चाहुल
परतुनी यावया वळवीलें पाउल.
रानांत पसरली उमाप जी संपदा
ती डोळे भरुनी पाहियली एकदां
चाललों दृश्य तें घोळवीत मानसीं
मुळिं कळलें नाहीं वाट ओसरे कशी.

--काव्यविहारी

रायबा—

जाडेंभरडें धोतर अंगीं कुडतें साधें एक
डोक्यावरतीं लाल पागुटें दिसतें काय सुरेख !
पायीं जोडा, हातीं काठी, देह कसा भरदार !
असे रायबा सोडुन आले आज इथें घरदार.

गोपीनाथ

काया शिणली फार उन्हानें झाली कडक दुपार
थोडथोडकें अंतर नाहीं, कोस तेथुनी चार !
बुधवाराच्या दिवशीं त्यांच्या गांवाचा बाजार
असे रायबा सोडून आले आज इथें घरदार.
पाणी नाहीं कुठें मिळालें, होती खडतर वाट
सुरकुतल्या तोंडावर वाहति घर्मजळाचे पाट
हंगामाचे दिवस, मिळाया गाडी मारामार
असे रायबा सोडून आले आज इथें घरदार.
आठवड्याचे आणावयाचें बुधवारीं सामान
गावकऱ्यांच्या भेटीगांठी, कामें दुसरीं आन
आणि गड्यांचा टाकायाचा देउन आज पगार
तरी रायबा सोडून आले आज इथें घरदार.
" लई गुणाचा पांडू माझा मन लावी लिहिण्यांत
खेड्यावरतीं आला नाहीं आठदहा दिवसांत. "
तळमळतें मन म्हाताऱ्याचें इथें जीवनाधार,
म्हणुनि रायबा सोडुन आले आज इथें घरदार.
शिणली काया तरी मुखावर आनंदाचा भाव
म्हाताऱ्याची किती खरोखर पोरावरती माव !
पाहतील ते डोळे भरुनी अपुल्या पांडोबास
मुखीं घालुनी तन्मातेनें दिधला प्रेमळ घास.
कुरवाळुनी त्यास विचारुन देतिल खर्चायास
आणि रायबा संध्याकाळीं जातिल मग खेड्यास.

—गोपीनाथ

तीन बालमित्र—

१

मला नेटावर नेउनी जयानें
दिले दांडू तासून वाकसानें
तोच माझा प्रिय बालमित्र आज
मग्न अपुल्या धंद्यांत होत रोज.
दूर सडकेच्या बांधुनी कडेला
एक खोपट सानसे रहायला
बसे फुंकित तो दिवसरात्र भाता
गाडिवानांचा लोभ त्यास आतां
जरी गेलों मी चुकुनि त्या दिशेनें
बघुन येई मजपुढें आदरानें
आणि आठवणी काढुनी सुखाच्या
अश्रु आणी तो नयनिं उभयतांच्या.

२

सुखें घालुन हातांत हात ज्यानें
मला नेलें शेतांत आदरानें
तिथें कणसें तोडून घोंसदार
दिला हुरडा खायास गोड फार
तोच माझा प्रिय बालमित्र आज
त्याच शेतामधिं बांधुनी पडाळ

दिसे रात्रंदिन राबता पिकांत
क्षणाचाहि त्या असे ना उसंत.
कधीं काळीं जरि भेटला मला तो
उभयतांतें आनंद फार होतो.
शेतवाडी मग पाहुनी तयाची
वाट धरितों मी आपुल्या घराची.

३

स्वभावानें तो शांत फार होता
आणि म्हणुनी सर्वांस सौख्य–दाता
असे त्याचें घर माझिया समीप
गट्टि जमली आमुची अपोआप.
आज झाला तो बडा कामगार
मिळे वारा त्या कचेरींत गार
भेट त्याची आमुची होत नाहीं
खुलें हृद्‌गत झाल्यास होत नाहीं.

—वा. भा पाठक

विरोध---

पुढें भरतीची लाट धडधडून
पाय तळिंचा वाळूस ने धुवून
डुलति झाडें वरि चार नारळीचीं
रांग मध्यें तेवढी खोपटांची.

सुगी

जवळ होड्या बाजुला दोनचार
बाळ तेथें खेळती सभोंवार
नांव एखादी बरी बांधलेली
सान वाहुनि संसार धन्य झाली.

गडी, बाइलही कामकरी सारे
संग पाण्याशीं आणि वरी वारे
खपुनि रात्रंदिन काय मिळे त्यांना
अजुनि माशांनीं टोपली भरेना.

पुरा लंदन आक्रमी नांव त्यांची
माल उठवी बाजारपेठ साची
आज फिरतें जाळिं कोणतें जहाज ?
माल जातो कोणता कुठें आज ?

पांचमजली प्रासाद कोण बांधी ?
मार्ग सौख्याचे कोण नवे शोधी ?
काय यांचें त्या अर्ध नग्न देहा
किती अज्ञाना, साधितोस दावा ?

कोण नांवें दैवास ठेवणार ?
कुठें होते जाणते तदा थोर ?

—अविनाशचंद्र

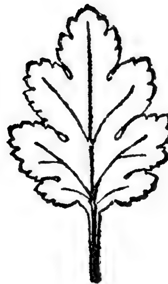
आजचा मराठा—

गंजला
आणि गांजला
मराठा पुरता
शरिरास लागला विस्तव कढतां कुढतां
ना मिती
खपावे किती
सतत शेतांत
दे पीक न धरणीमाय उभ्या वर्षांत
भाकरी
भुकेला तरी
कशाची भाजूं ?
हृदयाचें झालें उलटें मात्र तराजू
सांभाळ
आणि प्रतिपाळ
करावा कैसा ?
गोठ्यांत गोजिरीं चार, गळ्याला फासा
पाटील
पगडिला पीळ
आमुच्या साजे
ह्या-ह्याच गांवचे राजे आजे–पणजे

सुगी

त्या तिथें
आमुचीं भुतें
भटकतीं आतां
हातांत घेउनी हृदय, बोचतो कांटा
भंगून
आणि खंगून
ह्यामध्यें अंत
नशिबांत कंठणें आली काळी रात
ही रात
मनाला खात
कशी जाणार !
तो कोण कधीं येणार, दाद घेणार !

—अज्ञातवासी

सुगी—

पूर्णेच्या पाण्यामधीं पार नाहिलों[1]
येऊन दया देवानें हा दिला कौल चांगला
चौफेर बनावर फळाफुलांच्या सरी
डोईवर गेली बाई औंदाच जवारी, तुरी
मी राखण करते बरें किती नेहमीं
शेतांत नांदते आतां येईल घरा लक्ष्मी
मळणी अन् उफणी तशी कवा सोंगणी ?
फिरफिरू जशा नागिणी ग आम्ही मग साऱ्याजणी
कां उगाच हसता मला अहो घरधनी ?
येइल घरीं मोत्यांची मग रास भरूं रांजणीं.
सासरीं सरू, गोठ्यांत जसं वासरूं
ती येइल मायघराला, घरट्यांत जसं पाखरूं !
येउंदे बरं, सांगते भराला सुगी
वाहीन माय अंबाई, पहिलीच तुला वानगी[2]

—ना. घ. देशपांडे

---

१ नदीच्या काठावरील पारावरून पुराचें पाणी गेलें तर, तो शुभशकून समजला जातो.

२ धान्याचा नमुना; तो प्रथम देवाला वाहात असतात.

सुगी---

देवदयेनं साल रगड हें असं कारभारिण
पाहिलं नव्हतं जल्मांतुन
एकवार ये वाघमळीच्या वावरांत तूं जरा
पिकावर फिरव नजर गरगरा
ईळसपुरीचा[1] बघुन जोंधळा चकित् मनीं दारिका
होशिल, येत चालला चिका
टरटरा निघालें कणिस पोटऱ्यांतुन
वर झुललं फुल्लर पिवळं हळदीहुन
जणुं किसुन फेंकलं सोनं देवाजिनं
हिरवा, हिरवागार बैसला पाट तुझा वाणिचा[2]
तसा तो गहिंवरला राइचा
चवळीवेली तळास खालीं खेळत फोंफावल्या
वाघ्या शेंगांच्या लोंबल्या
[3]ढासण करिती वसाव[4], शिंपी[4], दवडी[4], किरड्ड[4] तसा
मातला शेवरा[4] बि कांहिंसा
तुझ्या हातच्या तूरसरीवर भुंगे नादावती
खालती फडारली ती किती !

---

१ जोंधळ्याची एक जात. २ हुरड्याचा.
३ अडचण. ४ गवताच्या जाती.

सुरेश

लइ वाढुन गेली पळकाठी सरसर
खतमार्थी माझ्या पांगोट्यापोतर
टचटचांत खालुन वरती कैरी–भर
तुरळक, तुरळक अतां लागलें दिसूं कुठें पेंभट्टू
पाहतें ‘ चांदरात ’ ग पडूं !
भरून जाइल घर गोठ्याचें न्हातें अर्ध तसें
‘ सुगी ’ ही यंदाची भरकस
चारुन रानीं बैल आजला, उद्या दुपारांतुन
येईन पोरगीस घेउन
घटकाभर वावरांत मागें वाळं पाखरं बरं
भिरकुनी गोफण ही भिरभिर
बाजारहाट तर करावयाचा खरं !
हो सोनवाडीचा उद्यां हाट ना बरं ?
उभि करून गाडी येतां रस्त्यावर
सण–बाजारा उरकुन मग मी किनार ज्याची भली
आणिन तुज लुगडें इरकली.

—सुरेश

---

५ कापसाचा फुगा.

सुखी जीव—

१

मज नकोत तें फुकट मिळाले लाख
कष्टार्जित भाकरि एक
जणुं चमचमती स्वेदबिंदु नाचून
भाळावर आनंदून
मज अशी मिळो स्याया तारुण्याची
मुंडावळ सौभाग्याची
हें लवथवतें हिरवें हिरवें शेत
फुंकून पवन डुलवीत
बाजूस उभी आंबेराई दाट
इवली ती पाउलवाट
घेउनी किती वळसे गोजिरवाणा
हा ओहळ वाहे चिमणा
पाहून पुढें गोड उसांची वाडी
होतील माणसें वेडी
अन् ओलवितांना पाणी
मोटेवर गावीं गाणीं
कंठितो अशी जिनगानी
सुखसाम्राज्यीं रमतों आही दीन
उद्यमांत रात्रंदीन.

राजा बढे

२

ती दूर उभी पहा माचव्यावरतीं
राखण्यास माझी शेती
पटकूर जुनें लेउन माळिणचोळी
घरधनीण साधी भोळी
खोचून असा पदर आडवा नीट
एकटी उभी ही धीट
किती गोड हले काया घेतां फिरकी
गर गर गर गोफण गिरकी
नाजूक तिची गोंडस गोफणफेक
ती कुळवंताची लेक
काढून गळा उंच पाखरावाणी
शेतांत पांखरें हाणी
न्याहरीस ओढ्याकाठीं
करितांना गप्पागोष्टी
मुरकून हासते ओठीं
खाऊन सुखें तिच्या हातची रोटी
दे ढेकर भरल्या पोटीं

—राजा बढे

समाधान—

सारखें जरी संसारीं धावणें भरारा
लाभला तुझ्या पिर्तीचा एकला निवारा !

आणले घरा गवताचे कोवळेच भारे
दावणींत गाई, गोऱ्हे बांधलेत सारे
मी अजून घामाझोकल आवरी पसारे
कामगार मी शेतीचा भागलों दुपारा

भूक लागली ग आतां आण पुढें थाळी
कोरडीच भाकर दे, ही सांजयेळ झाली
काळजी नको, गरिबांचा देवसखा वाली
आणशील पाणी प्याया थंडगार हारा

वाकळी नसोत, सुखानें ये निजून राही
नीज गोड आली आतां ही मला, तुलाही
भोंवतीं धान्याची आहे दाट आंबराई
शांत रात, गाणें गातो मंद रानवारा.

—ना. घ. देशपांडे

अम्ही तर जंगलचीं पांखरें ! —

शेत माउली अमुच्यासाठीं, अम्हीं तिचीं लेकरें
अम्हांला कमी कोणतें बरें ?
उजाडतां दिन खावा भाजुन रोज तुरीचा हुळा
जरा का जठराग्नि कावला
वाणीच्या कसदार, नारळी हुरड्याची ती चवी
पांचही पक्वान्नां लाजवी
माघांतिल चवदार हरबरा ऐन रकाण्यावरी
थोडकी काय मजा दे तरी !
खुडुनि मुगाच्या शेंगा कधिं कोवळ्या
जातां येतां खाव्या पाट्यांतल्या
गुळचट शेंगा चवळीच्या वा जरठ पोपटी भल्या
लागती भाजुनि किति चांगल्या !
तोडावीं कधिं बोरें कांटे काठीनें दाबुनी
हिंडतां काष्ठीं, रानींवनीं
मध चाखाया गोड मोहळा वरच्यावर झाडुनी
फिरकतां दाट चिलाटींतुनी
किती सेवावी जंगलच्या त्या मेव्याची माधुरी
फळें तारीं खावीं तीं किति तरी

सुगी

पसरुनि पानांवरी शिदोऱ्या सोढाव्या तरुतलीं
करावी दुपारची न्याहरी
बाजरिची ती गोड शिळी भाकरी
लसूण, कांदा, चटणी मग तीवरी
मारित मिटक्या यथेच्छ खातां सुधा तुच्छ बापुडी
सुरांची पडेल नवल न उडी !
स्फटिकासम हा निर्मळ झुळझुळ जवळ वाहता झरा
ओंझळी भरून प्यावें जला
गुरें पोहणीं द्यावीं काळेशार डोह पाहुनी
डुबावें तुडुंब जलिं मागुनी
गर्द सांवली आंब्याखालीं, काय मजा लोळतां
वायुची झुळुक गार लागतां
फुंकुनि पावा नाद भरावा गोड वनीं सुस्वरीं
चढोनी रातीं माळ्यावरी
धनवंता–घरिं काय कुणा या सम
लाभतील हीं गोड सुखें निरुपम !
महाल–माडी अम्हां झोंपडी, रान सदा मोकळें
अम्ही तर जंगलचीं पाखरें !

पांडुरंग श्रावण गोऱ्हे

आगोट-

(चाल—नव हिंदराष्ट्र झेंड्या)

आगोट पगा आली
जुमिन ही न्हाली.
कडक उन्हानं जुमिन तापली
कुठंकुठं नांगरणि न्हायली
पन वळवाचं पाणी प्याली
गार कशी झाली.
वरतुन आतां सुटला वारा
[1]कळ्हंगनांत कोठून निवारा
[2]जित्रावाला गोठा अपुरा
यंदाच्या सालीं
परथम् बाकीची नांगरणी
मंग करूं ती पाळि—ढाळणी
तहुताक मागुती पेरणी
येळ नामि आली.
वळिव सारका येतच राही
आठ दिसांपुन उघाड नाहीं
म्हून जुमिन ही उपळुन कांहीं
गेली भवतालीं.

---

१ खराब झालेला चारा. २ गुरेंढोरें

सुगी

हिरवा चारा दिसूं लागला
भारि अम्हांला हरीक झाला
जित्राबाचा तसाच अपुला
देव सदा वाली !

—वि. म. कुले

पावसाचं गीत—

पाउस आला दणादण—बैल चाले सणासण
फुल्लय् शेत्याचं गोत
नवूलाख नांगराचं जोत,
पाउस आला सरविर—पानी झालं शेतभर
जर झाला काळोख मीट
चिखली व्हवुद्या रं नीट
आलं आलं सरवट—दाट आली घनदाट
आवण रोवा रं खोल
तणाला मोत्याचं मोल
आला आला सरावण—शेत वाढे तणतण
वाजव पाठ्यावर गीत
पिकव त्या नादावर शेत
आला आला गौरी सण—दाणा धरे मण मण
धर मुरदुंगाचा फेर
धारण पैशाला शेर
उजाडला आशवीन—पनवेल झाली जून

वि. भि. कोलते

सपसप चालूं द्या विळा
दसऱ्याचा चंदनटिळा.

* * *

आला आला मंगशीर–भात झालं खळयाभर
करतां सरकारी भर
शेत्याच्या नयनीं नीर ! !

—आनंद

पेरणीसाठीं—

कराया पेरनी—तुम्हि चाला व ! समद्याजनी
भाजीभाकर लौकर रांधा
मोहन, ठेसा त्यावर कांदा
पालवामधीं चट्कन् बांधा
न्याहारि घेउनी—तुम्हि चाला व ! समद्याजनी
आभायांतुन मोत्यावाणी
मिर्गाचं गं, पडलं पानी
म्हने बापुया सोबत काहाडुनि
करा पेरऽनी—तुम्हि चाला व ! समद्याजनी
पऱ्हाटिचं बीं घे तूं पारे !
तूं घे जोंधे, तूं धर गोऱ्हे
चाडं मोघं–ऱ्हा गं ग्होरे
घेउनश्यानी–तुम्हि चाला व ! समद्याजनी

सुगी

काहुन अशि ही करता वट्‌वट्
पाय आपलॅ उचला चट्‌चट्
चला भुरॅ वावरांत झट्‌झट्
पांखरावानी--तुम्हि चाला व ! समृद्याजनी
उशिर न अक्षी लावा कांहीं
अटपा चिगिचिगि करा ग, बाई
तठीं नाहीं तर माज्या पायीं
रडल घरधऽनी--तुम्हि चाला व ! समृद्याजनी

—विष्णु भिकाजी कोलते

पेरनीचा होका—

[खालील कविता पूर्व खानदेशस्थ लेवा पाटीदार शेतकऱ्यांच्या भाषेंत लिहिली आहे. शेतांत कामावर बोलवितांना आदल्या दिवशीं होका [होकार] द्यावा लागतो. सदरहू कवितेंत एका बाईनें ऐन वेळीं होका घेतला, अशी कल्पना आहे.]

चाल सोना, येति कां वॅ माह्या घरीं पेरनीले
कुठलचा होका आला आज पेरनीचा तूले ?
काय केली शाक, परी तुन पातय नतिय
मिन ठोकल्या भाकरि, केली उडदाची दाय.
झालॅ काव सम्द तुह्य शेनपानी धोनॅ चोनॅ ?
आज घरांतले शेतीं तुम्हि जातां कोनकोन ?
काल संध्याकायी शेतातच झांपड पडली !
ऐन वक्तावर लऽह लऽह धांवत मी आली.

एक बायको पडलि कामि म्हनून सांगते,
कर कर घाई आतां सोना, पाया मी पडते.
चार पांच रोज झाले सम्दा कामाचा कातोला[१]
कऱ्हा व्हईन पेरनी ? जीव व्हतो थोळा थोळा
आज येनार आहे ते हाकल्याले व तीफन[२]
एका झपाट्यानं शेत पार सगळं व्हईन
माझ्या "आव्हान्याचं[३]" शेत काशि रेसमाची घडी
नाहीं दिसनार गोटागाटा, पझ्याटीची काडी.
तुहे सरत्यावरले[४] हात–चपय तूं भारी
काय सांगू व सोनाई तुहि पेऱ्याची बल्हारी[५] !
दुसऱ्याच्या शेतावानि शेत नाहीं माझ्या दूर
नको करूं अनमान, परी[६] होका घे लऱ्हकर.
तुले संगातीन आहे सगबहीन सारजा
मंग शेतामधि करा तुम्हि खुपखूप मजा.
धारयाले[७] बह्मनोई[८] तुझ्या येईन दूफारी
तुले पाहीसन करीन खेसर[९] तो भारी
बांध न्याहरि, घे वटी, नको करूं येळ्यावानी,
माले लझ्मनी[१०] व्हईन तुझ्या हाताचि पेरनी.

—सोपानदेव चौधरी

---

१ दगदग. २ तीन दांत्याची पाभार. ३ शेताचें नांव. ४ दोरानें बांधलेले चाडे. ५ बहार. ६ पोरी. ७ लोड देण्याकरितां. ८ मेहुणा. ९ थट्टामस्करी. १० शुभदायक.

निंदणी—

तुमी चाला, चाला व !
जूरा कामकऱ्या
चून नी भाकऱ्या
खान्या घ्या सर्व.
पडोन पावूस
वाढलं तनस
चार हिरवं.
भरलं वावर
झांकली सगर
निंदाया व्हावं.
हातीं घ्या खूरपं
करा साफसूफ
समदी वाव.
बिगी बांधा भारे
गांवीं इकूं सारे.
येक्याच भावं.
लई केलं काम
भेटतील दाम
किती ? काय् ठावं !

—भवानीशंकर श्री. पंडित

भलरी—

भलऽरं, भरऽरं
भलरि दादा ! भलं गडि दादा !
तांबडं फुटलं झुंजुमुंजू
सुकीर चांदनी लाग्ली इझूं
थंड वात् कर्तुया कुजूबुजू
म्होरं हात् चालिव् जोसांत मर्दा
भलरि दादा ! भलं गडि दादा !
कापुर वोढ्याचं झुळ्झुळ पानी
पांखरांसंगं गावु नऱ्यानी
रंजाविल गडया, खेळिया[1] वानी
न्हिरीचा खाऊन चल भाकरकांदा
भलरि दादा ! भलं गडि दादा !
बाच्या किर्तीची सुमरुन आन्
लुटायला जावूं मोत्यांची खान्
उपटुन काढूं कण्साळलं रान्
चला राव, भिडवुन खांद्यास खांदा
भलरि दादा ! भलं गडि दादा !
शिवारिं जित्रा[2]प नागावानी
सळ्सळ् आवाज, डुलती फनी
डुइवर धरलं मोत्याचं मनी

---

१ गाणारा खेळाडू जोडीदार; सोगाड्या. २ पीक

सुगी

कवळुन आनुं या वर्साचा सौदा
  भलेरि दादा ! भले गडि दादा !
    कडुसा पडतां संपल् पाळी
    ढवळी व्हईल मोकळी काळी[३]
    इर्जीकीला मिळेल नळी[४]
काळ्या रातीला फुलविल चांदा !
  भलेरि दादा ! भले गडि दादा !
    इरबळ ठिप्कल डुईचं पानी
    शिगेल खळे डोंगरावानी
    भरत्याल कनगी, गंजी रानीं
खातील समदी प्वाटभर मलिदा
  भलेरि दादा ! भले गडि दादा

—गिरीश

इर्जिक—

गनबा हंडा हाय आपल्या गांवाचा पाटील
    आनिक कारभारी अट्टिल
माळ, गव्हाळ्या, पठार त्याचीं शेतं तीं पांगलीं
    अवंदा हिवताचीं राहिलीं

---

३ जमीन   ४ बकऱ्याचें मांसविशेष.

वि. म. घुले

इर्जिक त्यानं आज घातली नांगरायची म्हुन
नांगर बोहिल्याति झाडुन

दिवसानं डोकं नाहिं काढलं वर
हं, जुपा आउतं आपापलीं भरभर
पांगून जाउं या सम्द्या शेतावर

व्हइन अशानं नांगरनी बी आज सांजपोतुर
नका करुं कसूर कोनी बरं !

गनबानं नइ यंदा सालीं माडि दिली उठवुन
आणुन कारागिर लांबुन

घातामंदी नव्हतं रिकामं कोनि नांगरायला
सम्दा हिवत अजुन व्हायला

दिवस चाललं भराभरा हे, जवळ आलि आगुट
नाहीं हिवत व्हायला कुठं

न्द्यारीला आम्टी, ज्वारीची भाकरी
दहि मिळल्, नाहिं तर ताक बरूबर तरी
तो बेत उजुन बी मंग दोन पाहरीं

संध्याकाळीं तेऽलच्यांचा बेत जवा होइल
किती हो मजा तवा येइल !

माडीमंदी नया थाट तो पंक्तीचा होईल
शंबरावर मानुस माइल

जिकडं तिकडं झळकतील ते हिलाळन् खंदिल
इर्जीकिला रंग येइल

सुगी

दिवस आपला हरकामंदी साऱ्यांचा जाइल
आनिक गांव फुलुन राहिल
पाटील गांवचा संबाइत आपला
वागता, चालता लोकामंदी भला
देवानं नाहीं कमि क्यालं त्याजला
पीक येउंदे, शेतकऱ्याला द्यय ईस्वरा सुकी
मागनं नाहीं रं आनखी.

—वि. म. घुले

गोफणवाला—

भल्या माणसा, गोफण माझी वाटे तुज कां उणी ?
जिवाची माझी ही स्वामिनी !
शेतमळींचें, सुंदर साचें त्याचें मध्यंतरीं
वडाचें झाड माळवावरीं
पेरली बाजरी, ज्वारी आणी तुरी
करकरीत भरल्या दाण्यांनीं या सरी
मन जातें निवुनी पाहुन फुल्लर तुरी
सकाळ—संध्याकाळ दिनभरीं राहुन शेतावरी
वाळितों पक्षी मी किति तरी.
भूक लागतां कांदा, कैरी अन् चटणी—भाकरी
बैसतों खातच माळावरी

नजर परी मम दूर अंतरीं, येतां कुणि अवसरीं
सांगतों तया, 'करा न्याहरी.'
उरलेलि ठेवितों वृक्षाच्या खांदरीं
जल गार पिवूनी देतों ढेकर वरी
परि वावरतें मम चित्त सदा वावरीं
चाहुल येता मनीं काहुर, उठतों जों झडकरी
सोडतों गोफण ही भिरिभिरी.
कधीं कधीं मी डुलतों पाहुन डुलतीं कणसें, वरी
चमकती दाणे मोत्यांपरी
कधीं कधीं चहुबांध फिरूनी गातों 'गुण गुण' हरी
पुरा मम सुभाव देवावरी
कधिं उभा राहतों बांध–वारुळावरी
कधिं खात बैसतों हुरडा शेतांतरीं
कधिं होय मनीषा माझी उमऱ्यावरी
कधीं तुरीच्या वा चवळीच्या शेंगा नेतों घरीं
जयांची घनीण भाजी करी.
संध्याकाळीं वाट पाहते कारभारिणी घरीं
तिच्याशीं गोड शब्द मग करी
कुऱ्हाड खांदीं, कमरीं गोफण, भाकर बांधुन शिरीं
येतसे तसाच माळावरी
भर झोंप शिवारीं एकच माझी खरी
मग उठुनी चिलमीमध्यें तमाखू भरी
खाकरुनी सुरका एकच ओढी जरी

सुगी

हुरुप अंतरीं, एक असाटी भरतों वरच्यावरी
दचक तो माझा सर्वा परी.
पहाट होतां शीतळ वारा सुटतां मग सुरसुरी
वाकळी घेतो अंगावरी
जाळ करूनी अंग शेकतां येते मज तरतरी
बैसतों गातच कांहीं तरी
ती शुक्रतारका येई क्षितिजावरी
तो राम–पहारा, रामनाम ‘ श्रीहरी ’
जपतांच जळावीं पापें जीं अंतरीं
दीन–मणीचें लाल तांबडें लपलेलें कंदरी
तयाला नमस्कार मी करी.

—सुरेश

मोटकरी—

ही मोट भरे भरभरा
चढे करकरा जी
विहिरींत बघा वांकुनी
जरा धाकुनी जी.
पाण्यांत लई भोवरे
फेस गरगरे जी
हें काम राहिलें, करा
कसा कंबरा जी.

थुयथुई फिरे हा झरा
　　　　लावणी करा जी
चौफेर बहरला मळा
　　　　खुले नवकळा जी.
काळींत दिसे हीवरा
　　　　गहूं, हरबरा जी
लवलवति कसें नाचरे
　　　　ओंबिचे तुरे जी.
ये सांजकाळ साजरा
　　　　चला रे घरा जी
पन धनीन हय माहिरा
　　　　जीव घावरा जी.
कुठवरी धरूं तर असा
　　　　तुझा भरवसा जी
कोवळा चढे मोकळा
　　　　राघुचा गळा जी.
राहिला कुठें तर दूर
　　　　सखीचा नूर जी
झाकळलें रानोवनीं
　　　　हसे चांदणी जी.
बांधून बैल दावणीं
　　　　म्हणा लावणी जी.

—ना. घ. देशपांडे

मोळीवाला---

घ्या मोळी घ्या ना, मोळी कावळ लई
खान्याबिन समदीं पोरं, घरिं करत्याती तुइतुई !
समजून जरा अंतरीं
द्या पोटापुरतं तरी
म्या जरब मोल ना तुम्हां सांगितलं
द्यायचं काय तर सांगा मग मोल तरी आपलं,
पोटास पीळ देउन
तोडली वांकवांकुन
विसरलों पारभर भूकतान सारखा
बिनमोलानं कां नाना, मी इला होउं पारखा ?
पाटील गांवचं तुमी
लेकरूं आपलंच मी
पाठीवर मारा दोन खेटरं कसं !
पन मारुं नका पोटाला गरिबाच्या नाना असं;
ज्वारीच्या भळशा जरी
खातील ठोकुनी घरीं
मावली तिच्याहुन थोर पिरथमीमधीं
दिसतो ना कोनी माला, त्या पदरीं टाका अर्धी !

—सुरेश

फेरफटका—

पाव्हनं, चला या जाउं फिराया तर्त
कधिपून पाह्यली नाहीं आमुची ती बागाइत
हो जुपली गाडी, उभी असे भाइर
घ्या पागोटं अन् आतां अनमान काय म्हुन बरं !
ही पवळी जोडी राव, आमुची पगा
लई चपळाई पळण्याची, नव्ह सांगत कांहीं उगा
नच खूर लावती पळतां जमिनीवर
अन् जशी धांव हरणांची हे घेती वाऱ्यावर
हा शिवार हिरवा इथुन असा आपला
त्या पल्याडच्या बाजूला जावूनशान् ठेपला
हो दिसूं लागला बाग आपलाच हा
जुपल्यात आज मोटाही, कुरकुरती कैशा पहा
ही मोसंबीची नवी लावणी पगा
धरला मोहर मिरुगाचा, फळ येइल म्होरं सगा
हीं नागपुरी संतरीं इथं लावलीं
तीं मधलीं समदीं झाडं फळभारानं वाकलीं
हीं ल्हानग्यांनीं फुलं लावलीं बरं
लोंबती कसं पन् नामी ते केळीचे लोंगर !
मिरच्यांनीं धरली अतां नवी पालवी
नियमीतशीर पाण्याची तरतूद तियेला हवी,

सुगी

हा इथुन तिथुन रोपला दुध्या भोंपळा
लइ पीक राव हें येडं, समदाच येढतं मळा !
ही येरंडाची हार, वाल त्यावरी
घरधनीण अमुची येते तोडाया शेंगा परी
हें जिवंत पानी इहिरीचं तर पगा
कधिं आटायाचं नाहीं, लइ पाझर कीं दांडगा !
या असं हतं, या बसूं झोंपडीमधीं
लइ पातळ माया केली, येतात एकदां कधीं
ही चिरली नामी गोड पोपईच खा
त्या आंबट संत्री फोडी....पन कोन मारतं हका !
हो, चालत बोलत वाढुळ झाला लई
अन् असेल आतां झाला घरिं तयार स्वैंपाकही !

—सुरेश

गरिबीचा पाहुणचार—

या बसा पाव्हनं असं, राम राम घ्या
कोनच्या तुम्ही गावाचं ! गाठुडं तिठं राहुद्या !
घोंगडी टाकली इठं, बसा तीवर
अनमान करुं नका आतां, हें समजा अपलं घर
वाढ्ळ चालतां जनू, लई भागला
हें पगा काढलय् पाणी, आंघूळ कराया चला

ग. ल. ठोकळ

आटपा बिगीनं जरा, ताट वाढलं
पाव्हनं, चला या आतां, हें पगा पिढं टाकलं
वाढली पगा ज्वारिची जाड भाकरी
निचितीनं जेवा आतां, जायचं न शेतावरी
लइ सुगरण मपली बरं कारभारिण
किती अपरुक झालं हाए हें कांद्याचं बेसन!
लसणीची चटणी उजून पगा वाढली
ती मधून तोंडीं लावा, लागती तिखट चांगली!
चापून अतां होउंद्या, करुं नका कमी
मीठभाकरी गरिबाची घ्या गोड करोनी तुम्ही
इक्त्यांत कसं उरकलं, हें नव्हं खरं
आणखी येक चतकोरा घ्यायला पाहिजे बरं!
का राव, हात राखुनी असं जेवतां?
ए अगं, वाढ कीं त्यांना, हां ब्येस जाहलं अतां!
हो, झालच, आतां उठा, चला भाइर
घ्या हातावरती पाणी नी बसा पथारीवर
पाव्हनं, नीट भिंतिला बसा टेकुन
हें खांड घ्या सुपारीचं, द्या तोंडामदि टाकुन
ही भरली चिलमीमदी तमाखू अहा!
पेटली कशी नामी, झुरका तर घेउन पहा!
'जायचं' काय म्हंगता? झोप घ्या जरा
जाताल उद्यां, कां घाई? छे, बेत नव्हं हा बरा!

सुर्गा

भारीच तुम्ही हे बुवा, जायचंच का ?
तारीख चालली वाया, गरीबाचं ऐकूं नका
शेवटीं निघालांत ना ? जपूनीच जा
गरिबाची ओळख ठेवा,या बरं, राम राम घ्या !

—ग. ल. ठाक

उंद्या येदाळा—

उंद्या येदाळा—धन्याला सांगशिल्, मला मार करशिल्,
पानी पी पन्हाळा !
तूं ग धन्याची लालडी
कास घालशील् कोरडी
मर्जी जाइल रोकडी

उंद्या सवाऽरी —ताटाला बसतिल्, दुधाचा रुसतिल,
बगुनी उन्हाळा.
तुला तहान लागली
भरल्या उन्हांत आनली
कां ग राहशी ऊगली ?

केलं चेट्टूऽकऽ—कुना ग सवतिनं माझा ग रोखुन,
धरला जिव्हाळा ?

गणेश हरी पाटील

झाली उन्हाळी दुपार
डोळां आली तिरमिर
पानी पी ग घोटभर

माझ्या मुखींऽची–घालून भाकरी, करीन चाकरी,
भरल्या दुष्काळा.
बग झाला ग वाडूळ
रुसायाची का ही येळ?
घरीं वासरूं भुक्यालें

चल गऽजाऊंऽयाऽ–हासत नाचत, शेतांत खेळत,
धरूं नग अबोला.

—साधुदास

लुटारूंनीं म्हटलेलें गाणें—

वेळ किती ही नामी! गोंधळ घालूं या मंडळी
उगवला शुक्र नभोमंडळीं!
हा मावळतीला चांद जात भेटाया। हो
जंगलभर पसरे त्याची पिंगट छाया। हो
पांढरी फटक ही उगवत लागे व्हाया। हो
चैतपुनव आजला, वाजवूं संबळ या देवळीं
उगवला शुक्र नभोमंडळीं!

सुगी

तळ असेलही उठविला गाडिवानांनीं । हो
घाटांतुन खळखळ जातिल गाड्या निघुनी । हो
मधु पडेल घुंगुरमाळांचा रव कानीं । हो
भंडारा उधळून भरूं या खंडोबाची तळी
उगवला शुक्र नभोमंडळीं !
ही अजुन घोरते किर्रकिर्र वनराई । हो
वेताळ गस्त नुकताच घालुनी जाई । हो
जाळींत वाघ कानोसा घेउन पाही । हो
गजर करूं देवाच्या नांवें, 'जय मल्हारी बळी !'
उगवला शुक्र नभोमंडळीं !
जाईल विझुन एकेक नभींचा तारा । हो
वाहील पठारावरी झुळुझुळू वारा । हो
येतील चराया गुरें रानचा चारा । हो
रामपहारा नको घडाया पाप हातुनी मुळीं
उगवला शुक्र नभोमंडळीं !
जावोत सुखानें वाटसरू मुक्कामा । हो
पाप्यांना आम्हां क्षमा करो परमात्मा । हो
सत्कार्मिं यापुढें येवो तनु ही कामा । हो
घरास जाउन मुलांमाणसां भेटूं, उजळूं कुळी
उगवला शुक्र नभोमंडळीं

—गणेश हरी पाटील

कोंकणचा शेतकरी—

"दे दे देवा, भात भात," शेतकरी गातात.
मंगशीराचा चंद्रम येतां मळणकरी जमतात
भात झोडुनी गोण्या नेती खोताच्या दारांत
अखिल वरिसभर शेत सजवितां शेती ये गोत्यांत
पांच मणाचा ये कमतावा मक्त्याच्या भातांत !
भर—मक्त्याकारणें ओरडे खोत उभ्या गांवांत
अपशब्दांची राळ उडवितो रागाच्या तावांत— !

कांहींसा हिय्या करुनी शेवटला
रडव्या वाणीनें शेती पुटपुटलाः—
"ऐका राजानू, जन्माची कानी
घरांन ना कोनी द्यायाला पानी
मिरगाच्या[1] धरनें हे सांदे धरले
पासावाचोनी कोनी ना उरलें !
त्यांत न्हई[2] फुटली, शेतावर घुसली
रेताडापायीं [3]धरतरीच रुसली
रोपाचा झाला शेणाचा गोळा
कुजव्याचा आला रंग काळा काळ

---

१ मृगापासून. २ नदी. ३ जमीन.

सुगी

वाइच बी न्हाई खंडहि आभाळा
त्यांतुन कोसळला घरट्याचा माळा !
इकत होऊन बी म्या तुमच्या दारा–
वतला तो दाणा, पिकला जो सारा !
भुसकाट पायलीचें खळ्यात जें होई
तें बी आनोनी वत्‌तों तुम्हापाई ! ! ”

*　　　*　　　*

वटवट ही ऐकून खोत तो जरा न होई शांत
मात्र जहाले कण भाताचे रोमांचित स्वांगांत !
लगेच नंतर उंचावे ती रासहि हातोहात
कणाकणांतुन असंख्य जिव्हा वदल्या या शब्दांतः—
“देवांचें अवघें लोपे गणगोत
फक्त जगीं राही खोताची जात
कोंकणचा शेती ! नुस्ता नांवांत !
पिकतें तें सारें खोताचें भात. ”

—आनंद

कोंकणचा कुळवाडी—

[कोंकणामधला एक कुळवाडी गुळीचें ओझें घेऊन शहरगांवीं विकायला जात आहे. तो आतां आलेल्या पैशाची माडी पिऊन तर्र होऊन येईल, अशा आशयाचा संवाद दोघा नणंदभावजयींमध्यें चाललेला आहे. कोकणच्या कुळवाड्याच्या आयुष्यक्रमावर प्रकाश पाडणारा हा प्रसंग या कवितेंत चित्रित केला आहे. कवितेंतली भाषा रत्नागिरी जिल्ह्यांतील उत्तरेकडल्या तालुक्यांत समुद्रकाठीं राहणाऱ्या कुळवाड्यांमध्यें प्रचलित आहे.]

" वंजि, चालले चाकरमानी घेउन डोईवरी
गुळीचा ओझां विकया शिरीं
ठणकत होतां कपाल म्हुन् मी सांय्च चोळलाय् चुना
येईना त्येंच्या कंदी मना
मोडुनि जातां कटां मानेचां थोरल्या घाटयेवरी
चढतां उब्या सुळाच्या परी
दोपार्च्या निंबरांत पडते डोल्यांवर झांपड
तापल्या त्येलापरि ते कड
भाकरी वडाच्या खातिल पारावर
तीं गोरां गोरवां चरतां माळावर
लय लबुत् घालतिल उडीच गवतावर
आजुबाजुच्ये पांचपन्नास जमातिल् गांवदेकरी
सांगुन येन सोय ती खरी.

वजी-वन्सं, चाकरमानी-घरधनी, गुळी-उडदाच्या वेलांची वैरण. शरीं-शहरीं, कटा-कांटा, घाटयेवरी-घाटावर, निंबरांत-उन्हांत, गुरां गोरवां-गुरें वासरें, लबुत-लाचावलेलें, ग्वोड-गूळ.

ग्वोडासारखें पानी पिउनी झरीवरी म्होरल्या
लागतिल सडकेला वायल्या.

* * *

फुलगांव्याला मोप दुकानां मुसडयांची चालती
म्हयमान् मंबयचे सवकती
बिया काजिच्या कवटां, तिळया, आमसुलांचे पुडे
खपतात बोल बोलतां गडे !
काय शिपायां मिजास, अद्रुन् सतावती गांवकरां
तोंडावर पडोच त्येंच्या शिरां !

* * *

आग पडो हरकांच्या भाकरीवरी माज मांजरा
कल्च्यान् बघा लागलाय् जरा
सांगुन ग्येले आज आणतां तुज खारी मासली
पिरथुमिंत त्येंची ओकची भली."
"दादा ग्येला कश्या म्हयताचि नाय वयनि कां तुज ?
इली त्या माडयेची गो सुज
येइल होउन टय्रेर, झ्येपाटत हकडन् थकडन् घरीं,
तुझ मंग इचार दुरच्या दुरी."
"जळ्ळि मेल्यांची, कश्या उघडती सडकेवर तिरकुटां
सोंपतिन कां भङ्गे पटपटा

मोप—पुष्कळ, मुसडे—मुसलमान, कवटा—अंडीं, अद्रुन—मुद्दाम, तोंडावर शिरां पडो—तोंडावर काळें पडो, माज माजरा लागणें—बांधणें, कलच्यान्—काळपासून, पिरथुमिंत—पृथ्वींत, ओक—ओळख, सुज येणें—तलफ येणें, तिरकुटां-माडीचें दुकान, भङ्गे-भंडारी, सोंपणें, मारणे, मत्यान् पुन्हां, मांग-मागें.

बरी केलिव वंजि, याद ही, साद द्याच जाउनी
नको ती दश्याच बघया कुनी
मामंजि, दाजिबा सासुबाय ह्या हते
झिटमिटल्यापासून बसलि अशी मळणिंत
वाटती लाज हो माज जायची थंते
जा जा, वंजी, मत्यान् सांगतां माझा सर्मतो जिव
आणा हो मांगे भोळा शिव."

—चक्रवाक

पाह्यल ग दारीं---

पाह्यलें ग दारीं--कां हसून खुदकन् तरी ?
काल दुपारीं विहिरीवरी
होति एकटी तूं सामुरी
पाणी प्याया आलों परी
तोंच सुकुमारी
पाण्याची चरवी
तुझिया करवीं—पडली धरणीवरी.
गांवरानिंच्या आम्राइत
पिकला आंबा तूं चाखित
पहात होतिस ना जम्मत ?
फिरुनि माघारीं
आंब्याचा सगळा
रस ओघळला—तुझिया वक्षावरी.

सुगी

बसलों होतों वरुळीवरी
अभाळ वरती गडगड करी
पाउस आला सरिवर सरी

चम्‌चम्‌णारी
ती वरची बिजली
तुंच भासली—मजला सगरावरी.
परवां येइल पोळा सण
आणिन परधान्या सजवुन
मुळींही येउं नको गे पण

पुढल्या दारीं
मी येइन मागुन
हळुंच सांगिन—गुपित तुला सुंदरी.
होइल ना मग व्हावें तसें ?
ना तरी होइल माझें हसें
त्यांतुन शेजारी हे असे

संशयी भारी
कां मन बावरतें ?
खळबळ उडते—सखये हृदयांतरीं.

—सोपानदेव चौधरी

भिंगरी—

गरगरा फिरे भिंगरी—गरगरा फिरे भिंगरी !
लय् गोड सखूचा गळा
मैनाच म्हणू का तिला ?
अंगातर नवती कळा—उरावर उडवित आली सरी
सारखी करी ' हुरहुरा '
हाणते सखू पांखरां
सावरून पदरा जरा—मळाभर फिरते ही साजरी
ये पिसाट वारा पुरा
ही घाबरली सुंदरा
ये माघारीं झरझरा—मिळाली संगत मोटेवरी
" ये हरिणीच्या पाडसा ! "
मी सूर धरी जी असा
अन् साथ करी राजसा—सरकली जरा नाचरी
घेतला सखूचा मुका
हं—कुणास सांगू नका
हालली जराशी मका—उडाली वाऱ्यावर बावरी
गरगरा फिरे भिंगरी—जशी—गरगरा फिरे भिंगरी !

—ना. घ. देशपांडे

———

गुजगोष्टि करूं कानांत—

कुणि नाहिं हतं रानांत । गुजगोष्टि करूं कानांत
गेल्याति बाबा गांवांत । धावलीय् येळ निवांत
है पिठुळ चांदणी रात । व्हातया वारं जोरांत
सुटलाय गारवा जरा
हंबरतो बैल माजरा
मोटेचं पाणि झर्झरा
चाललं कसं वाफ्यांत—गुजगोष्टि करूं कानांत
त्यो तुझा काळसर रंग । करतोय माझं मन दंग
विहिरिचं काळसर पाणी । लागतं साखरंवाणी
तसं गूण तुझं लइ गोड । जशि कल्मि आंब्याची फोड
रंगांत गोरि गोमटी
पर काळजाचि ऊलटी
नग नार अशी छाकटी
तूं मला प्यार समद्यांत--गुजगोष्टि करूं कानांत.

—कुमार कमलाग्रज

गरिबीचा सौंसार---

[चाल:—तूं टाक चिरुन ही मान]

चल व्हतीस का तैयार ?—करूं सौंसार.
हीं औट बिघ्यांची शेती
जरि भरति न कणग्या—पोतीं
तरि अपुल्या पोटापुरती

बघ जमिन कशी ही काजळापरी दिसती काळीशार
चरतात बैल हे चान्ही
कामाला अवखळ भारी
घे बघुन गुरं हीं सारीं

तूं सांजसकाळीं काढित जा गं या पवळीची धार
हें माझें झाप कुडाचें
वर छप्पर सरमाडाचें
कवडसे पडति दिवसाचे

पर यांतच येती झोप सुखाची, हें माझं घरदार
ही मडक्यांची उतरंड
तिन दगडांचं चुलखंड
सौंसार नीट हा मांड

मग तुझ्या हातच्या सैंपाकाला झकास चव येणार !

सुगी

झोंपण्यास खाट न मजला
ही वाकळ हतरायाला
कांहीं न पांघरायाला
पर घट्ट मिठीच्या उबऱ्यामधीं हींव कसें शिरणार ?
हौस तुझी पुरवायाला
करिन मी जिवाचा काला
द्यायचों न तकालिफ तुजला
या दणगट माझ्या छातीवर तूं टाक रेलुनी भार
मी भणंग न्हाई अगदीं
धनदौलत माझी नगदी
घेतलीस पाहुन समदी
मग हुकुम द्यायला मालकीण तूं सांग कवा होणार ?

—ग. ल. ठोकळ

कोळ्याचें गाणें—

आला खुशींत् समिंदर, त्याला नाहीं धीर,
होडीला देइना ठरूं
ग सजणे, होडीला बघतो धरूं !
हिरवं हिरवं पाचूवाणी जळ,
सफेत फेसाची वर् खळबळ,
माशावाणी काळजाची तळ्मळ
माझी होडी समिंदर, ओढी खालींवर,
पाण्यावर देइना ठरूं
ग सजणे, होडीला बघतो धरूं !

अनंत काणेकर

तांबडं फुटे आभाळांतरीं
रक्तावाणी चमकू पाण्यावरी;
तुझ्या गालांवर तसं काइ तरी!
झाला खुळा समिंदर, नाजूक होडीवर,
लाटांचा धिंगा सुरू
ग सजणे, होडीला बघतो धरूं!
सूर्यनारायण हंसतो वरी
सोनं पिकलं दाहि दिशांतरीं
आणि माझ्याहि नवख्या उरीं!
आला हासत समिंदर, डुलत फेसावर,
होडीशीं गोष्टी करूं,
ग सजणे, होडीला बघतो धरूं!
गोऱ्या भाळीं तुझ्या लाल चिरी,
हिरव्या साडीला लालभडक धारी;
उरीं कसली ग, गोड शिरशिरी!
खुशी झाला समिंदर, त्याच्या उरावर,
चाले होडी भुरुभुरू,
ग सजणे, वाऱ्यावर जणुं पांखरूं!

—अनंत काणेकर

लक्ष्मी—

हें गच्च दाटलें पीक वावरामधीं
फुलवरा असा कणसांना तरतरला न्हता कधीं
हंतरली भुइवर जशी हरळ लसलशी
जोगुनी डुबकण्या घेती खाचरांत गाईम्हशी
लागला फुटूं जोसांत गहूं हरबरा
हा मुबलक दाणागोटा सरणार न वरसाभरा
करवलिचा धरुनी हात मारगेसरीं
चढलीस घराची माझ्या तूं प्रेमानें पायरी
उंबऱ्यावरी तूं पाय टाकल्यावर
साजरें गोजरें सारें लागलें दिसाया घर
उतरला जवा विहिरींत तुझा पोहरा
लागे तुडुंब भरलें पाणी, लागतो निमा कासरा
शेतांत हळदिचा हात खपूं लागला
लागलीच त्यांना आली सोन्याची पिवळी कळा
मातींत तुझ्या अंगचीं टिपं ठिबकलीं
हीं कणसें बघ मोत्यांच्या ओझ्यानें भारावलीं
तुं आल्यापुन काइबी न पडलें कमी
संपलें दळिंदर माझें, उतरली घरीं लक्ष्मी !

—ग. ल. ठोकळ

कारभारणीस—

तूं माजि मखमल, मी तुझा कळा
        दारांत पिकवूं अळवाचा मळा;
तूं माजि जाय ग, मी सोन–केवडा
        शेंगीं वथंचलाय् श्रावन-घेवडा;
मी तुझा अनंत, तूं माझी तगर
        सारा दिस शिंपूं पोफळीचं आगर;
तूं माझि करदळ, मी तुझा साग
        जतं ततं उभवुं ग नारलिची बाग;
कळा मळा, केवडा घेवडा, तगर आगर, साग साग—
जतं ततं उभवुं ग नारलिची बाग.

—आनंद

शीळ—

        रानारानांत गेली बाइ शीळ
        रानारानांत गेली बाइ शीळ
राया, तुला काळयेळ नाहीं
राया, तुला ताळमेळ नाहीं
        थोर राया तुझं रे कुळशीळ;
येड्यावानी फिरे रानोवना
जसा कांहीं ग मोहन कान्हा
        हासे जसा ग राम घननीळ;

सुगी

वाहे झरा ग झुरझुळ वाणी
अन् वाऱ्याचीं गोड गोड गाणीं
तिथें राया उभा रे असशील
तिथें रायाचे पिकले मळे
वर आकाश शोभे निळें
शरदाच्या ढगाची त्याला झील;
गेले धाऊन सोडुन सुगी
दूर राहून राहिलें उगी
शोभे रायाच्या गालावर तीळ;
रानीं राया जसा फुलावाणी
रानीं फुलेन मी फुलराणी
मधु सुवास रानीं भरतील;
फिरूं गळ्यात घालुन गळा
मग घुमेल मोहन शिळा
रानीं कोकीळ सूर धरतील.

ना. घ. देशपांडे

विनवणी—

रागारागानें जाऊं नको दूर
रागारागानें जाऊं नको दूर
पानी पाटाचें वाहे झुळझुळा
नेई संगती पानपाचोळा
फिरे बारींत परी चौफेर;

शंकरलाल अगरवाल

फळभारानें तरु वाकले
मैना राघूशीं हळु हळु बोले
अलगुजाचा तूंहि धर सूर;
चल पल्याड झाडिरांवरी
करुं दुपारची न्याहरी
झाला उशीर किति, मागें फीर;
दोघे मिळून म्हणु लावनी
मग फुलांस येचुन झणीं
आळीपाळीनें गुंफुं गडे हार;
आंबेराईंत जाउन बसूं
जरा गालांत गुलुगुलु हसूं
आतां शपथ नाहीं रुसनार !
डावपेचानें कसें बोलावें
राया, मुळीं न मजला ठावें
साधीभोळी मी आंतबाहेर;
परी मधेंच देउन दगा
जाउं नकोस तूं जिवलगा
नको छळून घेउं खुळी पोर;
आला झनांत करुनी शीन
जळे आशेचा दिवा मिनूमीन
उमा आसुंचा डोळ्यांमधिं पूर.

—शंकरलाल अगरवाल

रावणी—

पलटून येशिल कवा ?
बोल ना रॆ माज्या जिवा !
तुज्याबिगर ना गमे
मन कोनाशीं ना जमे
        केली नाराजी कायेला ?—
        मशीं धरीला अबोला ;
        मीनॆ काये केली चूक ?—
        म्हून मिटलॆ तू मुख !
गुलाबाच्या फुलावानी
कोमाईले गाल दोनी !
जाल्या लालट तांबड्या
गुंजेवानी नाकपुड्या
        नजरेला माज्यापून—
        घेसि चोरून काहून ?
        हात लाविता अंगाला
        देसी ढकलून मला,
घाल छातीमंदी भाला
चीर कोयत्यानॆ गळा
पर नगॆ नगॆ कवा
धरूं असा ह्यो रुसवा.

भवानीशंकर श्री. पंडित

जात्यावरलं गाणं—

झुंजूमुंजू झालं, सुकदेव वर आला
पहाटचं वारं कसं झोंबतं अंगाला
परसांत माझ्या आरवतंय कोंबडं
लई वक्त झाला, आता फुटंल तांबडं
केधुळ वढत्यें बाई जातं घरघर
पारुसं ग काम माझं पळंड घरभर
देवळींत जळे पणती ग मिणमीण
भळभळ गळे पीठ कसं जात्यांतून !
अवंदाचं साल न्हाई आलं पीकपाणी
दूर देशीं गेला बाई माझा घरधनी
दूरदेशीं गेला मला एकली टाकून
तिठं न्हाई त्येला जीव लावायला कोन
राया, डोळ्यामंदी तुझ्या मोतीयाचं पाणी।
राया, तुझा रंग जवसाच्या फुलावाणी
तुझ्या डोईवर अक्षी पागुटं कुसुंबी
तुझं वठ बाई जशी फुलली डाळिंबी
राया, तुझं दात जसं धुतलं तांदूळ
तुझ्यासाठीं मला जनूं भरलया खूळ
तुझ्याबिगर रे मला घासही जाईना
तुझ्याबिगर रे मला पाणीही घोटंना

रावणी–

पलट्टून येशिल कवा !
बोल ना रं माज्या जिवा !
तुज्याबिगर ना गमे
मन कोनाशीं ना जमे
        केली नाराजी कायेला !–
        मशीं धरीला अबोला ;
        मींनं काये केली चूक !–
        म्हून मिटलं तूं मुख !
गुलाबाच्या फुलावानी
कोमाईले गाल दोनी !
जाल्या लालट तांबड्या
गुंजेवानी नाकपुड्या
        नजरेला माज्यापून–
        घेसि चोरून काहून ?
        हात लाविता अंगाला
        देसी ढकलून मला,
घाल छातींमंदी भाला
चीर कोयत्यानं गळा
पर नगं नगं कवा
धरूं असा ह्यो रुसवा.

भवानीशंकर श्री. पंडित

जात्यावरलं गाणं—

झुंजूमुंजू झालं, सुकदेव वर आला
पहाटचं वारं कसं झोंबतं अंगाला
परसांत माझ्या आरवतंय कोंबडं
लई वक्त झाला, आता फुटंल तांबडं
केधुळ वढत्यें बाई जातं घरघर
पारुसं ग काम माझं पल्डं घरभर
देवळींत जळे पणती ग मिणमीण
भळभळ गळे पीठ कसं जात्यांतून !
अवंदाचं साल न्हाई आलं पीकपाणी
दूर देशीं गेला बाई माझा घरधनी
दूरदेशीं गेला मला एकली टाकून
तिठं न्हाई त्येला जीव लावायला कोन
राया, डोळ्यामंदी तुझ्या मोतीयाचं पाणी
राया, तुझा रंग जवसाच्या फुलावाणी
तुझ्या डोईवर अशी पागुटं कुसुंबी
तुझं वठ बाई जशी फुलली डाळिंबी
राया, तुझं दात जसं धुतलं तांदूळ
तुझ्यासाठीं मला जनूं भरलया खूळ
तुझ्याबिगर रे मला घासही जाईना
तुझ्याबिगर रे मला पाणीही घोटंना

सुगी

तुला आवडतो हुरडा, भुजून ठेवला
कसं करुं बाई! समदा वाळून चालला
कवाशिक याल माझ्या कुडींतल्या जीवा?
कवाशिक याल माझ्या देवाऱ्याबी देवा?

—ग. ल. ठोकळ

आठवण

ही तुझीच कांबळ म्हणुन आवडे भारी
मी वाग्वि राया, तिजवर दुनिया मारी
तूं दिली मला राजसा फुलं तगरीचीं
अनमोल असे ही दौलत माझ्या घरचीं
तूं इथं बैसला–इथं चारिल्या गाई
नित वनामधीं या दिसे नवी नवलाई;
तूं याच ठिकाणीं कधिं वाजविला पावा
मी गवळण राधा, तूं गोपाळ दिसावा!
जरि तुला लोटलं दैवानं लइ दूर
नित आठवणींनीं भरून येतो ऊर!

—श्री शांतादेवी परदेशी

रामपहारीं—

तूं सोबत येशी चंद्रा माझ्यामागें
भयभीत अशी मी, कोणिच नाहीं जागें !

हे पाठीमागें तुझेंच हसरें बिंब
अन् समोर माझी दिसे साउली लांब
बघ समोर गाई उभ्या गांवकोसांत
हे ढवळे ढवळे ढग वरते हसतात
या रामपहारीं गारच वाहे वारा
वर फुटका हारा, पाझरते जलधारा
मी अधीर झालें, घरीं निघालें जाया
ही शिणेल वाया कोमल माझी काया
हें माघामधलें हींव, थरारे अंग
हुरहूर वाटते, कुणीच नाहीं संग
पण हससी कां रे ?—मनांत आलें पाप
मी नवती नारी, भरे मनीं थरकांप

—अन् कशास येशी चंद्रा माझ्यामागें
भयभीत अशी मी, कोणिच नाहीं जागें !

—ना. घ. देशपांडे

घरधनी---

झांजड पडली, दिवस चालला घराकडे परतुनी
येइना अजुन कसा घरधनी ?
वावरातलं दिलं मोळवं[1] काढुन पाटीभर
घेउनी गेला डोईवर
वर चढला होता दिवस कासराभर
गेलाय् खाउनी तसा शिळी भाकर
माळवं आपलं वपुन टाकल्यावर
येइल त्याची आठ दिसांची मिठामिरची घेउनी;
येइना अजुन कसा घरधनी ?
या जोगुन आल्या गाई रानांतुन
टळटळीत झाली बघा दिवेलागण
केधूळ उभी मी राहूं खोळंबुन ?
बाजाराचे लोक घरोघर आले ना परतुनी;
येइना अजुन कसा घरधनी ?

---

१ भाजीपाला

डोईवरती वझं घेऊनी लांब जायचं किती
ऊन वर, फुंफाटा खालती ;
येईल घरधनी भुकेजून तेथुन
जेवण्यास त्याला दुधभाकर वाढिन
मग देइन कांबळ खाटेवर टाकुन
दूर करिन मी शीण तिकडचा हातपाय चेपुनी;
येइना अजुन कसा घरधनी !

—ग. ल. ठोकळ

खोळंबा—

पावसाची पिरपीर
अंधार ग काळाभोर
वीज लवे खालवर
सखा माझा कोठें दूर !
येण्याचा वखत रोज
टळे बाई ! नाहीं खोज[1]
जीव नाहीं थारीं, बघूं
कोण्या वनीं माझा राघू !

१ पत्ता

सुगी

सख्याकडे डोळे कान
धुंडूं कशी परी रान !
ठेवूं घरीं कोणापाशीं
लेकरू हें तान्ही माशी
मरी आई, माये ! धांव
ठेव सुखी महादेव[२]
लागते मी पायापाटीं
तुझी भरीन ग ओटी !

*　　*　　*

हृदयांत हुरहूर
दाटुनिया आला ऊर
वाटेकडे एकतार[३]
दोन्ही डोळां लागे धार !

—पांडुरंग श्रावण गोर

———

२ घरधनी　　३ एक सारखें

न्याहरीचें गाणें---

न्यारिचा वकुत व्होई ग   मैतरणी, बिगिबिगि चाल !
नांगरसुटीच्या आंत   पोचाया होवॆ तत
सोडितिल हात बैलाला   धुंडील नदर कोनाला ?

नदरे न पडन् मी जरी
जाईल मार्जि गॆ तरी
उरिं रुतॆल माझ्या सुरी

नग नग गमावूं येळ   मैतरणी, बिगिबिगि चाल !
लइ वाडुळ जुपि झाल्याली   असत्याल समृदि शिणल्याली
शिण जाइल न्यारि करून   अन् सांग कुना देखुन ?
त्ये खुलॆ तोंड घामानॆ   भरघोसहि कणसाहुन

पाहिॆल जरी रोज मी
तरि हौस न होई कमी
फिरफिरुन पगायास मी

व्होतसे मनिं उतायीळ   मैतरणी बिगिबिगि चाल !

—यशवंत

लवतेया लव लव ईज !—

डोंगराआड लइ तेज लवतेया लव लव ईज !
ह्यो आलं सम्दं अभारं किती बाप्पा ! कारं कारं !
मादला गुडुप अंधार ! अक्षीच थांबलं वारं !

म्होरं न दिसं काइभी
हीं मुकाट झाडं उभीं
मज ह्याचं लागूनि भी—

थरकाप करतं काळीज ! लवतेया लव लव ईज !
गड्गडतं भरदल्यावानी ! मुसलधार पडतं पानी !
नाय् संगं सोबत कोनी ! येकलीच पडली रानीं !
ते फिरतां खेतिवरून खान्याचं रांधिल कोन ?

पोंह्चन कदी मी घरा ?
भेटंनश्यान लेंकुरा ?
हाय् तुलाच परमेसरा !—

गरिबाची माझी लाज ! लवतेया लव लव ईज !

भवानीशंकर श्री. पंडित

———

घर---

" लइ मानस अमुचा, द्यावी   आपल्या घरीं ही पोर
पर शंका येउन कांहीं   मन घेतें हें माघार !
पोरिला हौस मोत्यांची   ती तुम्ही कशी पुरवाल ?
हा हेत पडावी कीं ती   ज्या घरीं माणकं लाल.
बोलतों
असूं द्या माफि
करा दिलसाफि
असावें चोख
व्यवहार तरी बिनधोक ! "

" ठेवतां न पोटीं किंतू   पुसलेंत-लई आवडलें !
घनदौलत ध्या देखून   कांहींच नाहिं लपलेलें
पडवीला कणगी पोतीं   मोतीं त्यांमधिं बिनमोल
दावणीस गायी बैल   त्ये अम्हां हिरे अन् लाल.
दरसाल
पिकें येतात
खाण शेतांत
तीच सोन्याची ! "
बसलीच गांठ जन्माची.

—यशवंत

पाटलाची सून—

(चाल——या बाइ जेजूरि नगगंत)

पाटलाची व्हनार ही सून——पगा झोक इचा एव्हांपून
व्हायचं जेठोब्यांत लगीन
काय मुर्कायचं अतांपून !
वाइच कशापायीं शीण
मंजुळे गं—जाऊं नगं—धरा बाई तिला हो थांबून;
पाटलाघरचं त्ये बासण
काय पगावं त्यांचं घेणं
चोपडि चिरडी अंगभरून
राधेवानी--नाजुक रानी—दीसल लईच खुलून;
साखळ्या, वाकी, नथ, मोहोर
सरी, गाठलं लइ शिणगार
लेवुन वाकुन जाईल नार
समद्याजणी—मैतरीणी—करवल्या इच्या ग आपन.
नाई कोनी हासायाचं
नाई कोनी चिडवायाचं
नांव घेउद्या मानसाचं
'शिरपतराव'—लइ गोड नांव—घे पगुं आहाणा घालून

—अशोक

मागणी—

['ऐराणी भाषा' ही पूर्व व पश्चिम खानदेश, नाशिक जिल्ह्यांतील कळवाणें, मालेगांव, बागलाण इत्यादि व मोंगलाईतील कन्नड या भागांतून प्रचलित आहे. प्रस्तुतची कविता अस्सल ऐराणी भाषेंतील असून तींत पाटलाच्या तारा नांवाच्या मुलीस मागणी आलेली आहे. तारा आलेल्या स्थळीं द्यावी, कीं न द्यावी या बाबतींत पाटील पाटलीणबाईचा सल्ला घेत आहेत.]

मागनं उनं आजलें
  सांग मंग् देस आठ्यें तारिलें ?

से घरना मोठा, सुखी खाइपीसन
नहिं देनं लेनं डोकावर मन मन
से नवाजेल या तालूकामन
  'पडनार वान नाहिं राइ' म्हने 'बाबिले';

घर कडीपाटनं, वर चुनगच्ची जिना
है न्हातं घर अन् सेतस गोठा पुना
से वतनदार पाटील, म्हने काळिना
  नहिं छाती कोनी नांव ठिई कूळले ?

उन—आले, आठये—इथें, तारिले—ताराबाईला, से—आहे, मन मन-पुष्कळ, नवाजेल—नावाजलेला, राइ—राईभर, बाबिले—मुलीला, काळिना—मुलकी.

सुगी

से गांवकूसलें हेरमळा न्यामिना
चालतीस मोठा रोज तिन्ही सांजना
या सालें लावा म्हने बाग केळिना
घरबसले चालीं उना सगा आपले;

बहु आलोखीना इना कधीं पाव्हना
नहिं निघू देस तो त्येले चाहाविना
है बर संगपन येस ध्यानमन मना
जर पटत हुई हा सल्ला मनमा तुले;

आंडोर एकला पुना सात नवसना
से देखलपनमा गोरासा तोंडना
इरपीनसारखा उच्चासा हाडना
आत्तेसें चमकस मिसुर जसी ओठले;

वग नसिबभागले भेटनीच चांगनी
व्व, पोर नांव ली जव्हय् तव्हय् आपनी
जर उपटाई खडकले कधीं धडकनी
ती अक्षी आपला रडी मंग नांवले.

—सुरेश

न्यामिना नामी, आलोखीना-आदरातिथ्याचा, त्येले-त्याला, तुले-तुला आडोर-मुला, देखळपनमा-दिसण्यांत, इरपीन-युरोपियन, आत्तेसे-आताशीं कुठं, जसी-जराशी वग-स्थळ, नसिबभागले-नशिबानें, चांगनी-चांगली, व्य-अग, आपनी-आपली, ली-येईल, उपटाई-आपटाई, नांवले-नांवाला,

पायगुणी---

छळतात येथ मजला म्हणुनी,
" जन्मली कशा ही पायगुणी ? "

गत वरुषींच्या मार्गीष्यांत
लगीन झालें या दिवसांत
आठव सारा भरुन मनांत
येतसे हृदय माझें भरुनी !

दारीं आंब्याच्याच डहाळ्या
मांडवावरी अजुनी सुकल्या
शुभशकुनाच्या—छेः त्या कुठल्या !
लावल्या मुहूर्तीं मत बघुनी

संसाराचें सुख देखाया
आतुर मन हें झालें, त्याला
भोग कसा पर ये नशिबाला !
संसार संपला हा म्हणुनी !

कपाळ म्हणती स्मशान कोणी
दूर लोटिती, झिडकारि कुणी
निंदुनि सारे मजसि पाहुनी
छळतात येथ मजला म्हणुनीः—

" फांदि फांदिला मोहोर आला
आंबराइला मोहोर भरला

सुगी

पीक पाहुनी जीव तोषला !
झडलाच हाय तो हिज बघुनी !
विहिरींचें बी पाणि आटलें
सुरंग लावुनि कितिक फोडलें
गंगेपरि तें पाणी पहिलें
अटलाच झरा तो हिज बघुनी !
रास कशाची ! धान्य न पिकलें
शेत पेवही उघडें पडलें
नशिबानें परि वैर साधलें
मळणीस पायगुण ही म्हणुनी ! ”
सुख द्याया हें रान जिवाचें
केलें काटेरान सुखाचें
परी कुणाला मोल जिवाचें
गेलाच सुखाचा हाय धनी !
सख्या ! कशा मज एकटि टाकुन
आणभाक ती जीवा देउन
जीव वाहिला मलाच बोलून
टाकून मला गेला निघुनी !

—फकीर

भडिमार—

[हणमंत पाटलानें आपला एकुलता एक मुलगा हैबती यास आजच पहिल्यानें शाळा चुकवून शेतराखणीस पाठविलें होतें. हणमंता रातपाळीला स्वतः जाणारच होता. पण हैबतीला संध्याकाळीं परत येण्यास थोडा उशीर झाला. तेवढ्यांत बिघडलें ! शेत अर्धा मैल लांब, हैबतीचें वय चवदा वर्षें, आणि हणमंताची ‘ कारबरीन ’ श्रीमंताची लेक, इतक्या गोष्टी ध्यानांत ठेवून कविता वाचावी.]

लइ झालि वाढुळ कवाचि—अशिच उबि वाट पाहत्ये
ढोर गुरूं, परतलं बि घरा—दिसना कसा अजुनशान हैबती ?
हटकून आनिल कुनी बि—म्हनन तरि प्वार येकलं
शात कुनिकड तरि पडलं—सुचली कशी अवदसा तुमासनी !
तुमची कवा बि आशि घाई—लगबींगत ताट लोटलं
प्वार गडबडिमंदीं उठलं—तुमच्या न धाड पडुं राकनीस त्या
लुटिनात च्वार तकंड नि—किती बि बसनात भोरड्या
न्येतिल समदि बि असं कितिसं—कुरबान त्ये करिन राजसावरी
असत्याल बापई जगांत—नसल परकार ह्यो कुठं
पाडस करिल जि उन्हांत कसं!--उलट्यानि काय म्हनुं काळजास बा!

अन त्येचि साळ चुकवुन--इवजुन मशागतीकडं
गाडव बनवुन ठिवाल किं जी--बुद काय ही म्हनुं बिगाडली तरी !

—साधुदास

नजर—

कोनाचि रे देवबापा इशारि नदर
　　　　लागुनश्यानि झालेया चिमणं घाबरं
मिठमोहऱ्यांनि आतां दिरिष्ट काढीली
　　　　आणुनिया माति तिवइटाचि लावीली
अम्बाबाई, रोडगा मी अवंदा वाहीन
　　　　सप्तशिंगी माउलिला देईल दावण
सटवाई, तुला दिलं खेळणं पाळणं
　　　　माझ्या सोनुल्याचि करि अक्षि तूं राखण
सातपिर बाबा, तुझ्या करीन खेट्या मी
　　　　वसरीला येउनश्यानी पडेल तुझ्या मी
मामाच्या बी नांवाचा त्या अंगारा लावीला
　　　　कुशिं आला कवतुक करून घ्यायाला
कोनि नका बोलुं, इठं डचकतं सोनं
　　　　डचकादिवा काढायला कोनी या धावून
देवा, तुझी क्रिपा, बाळ ओटींत घातलं
　　　　　　आतां तुझ्याबिगर या कोन रे राखील !

—अशोक

श्री. बडोदें.

रा. ग. ल. ठोकळ यांस

भा. न. वि. वि.

आपण निवडलेला जानपदगीतांचा संग्रह पाहून आनंद झाला. हल्लीं लोकप्रिय असलेल्या गीतांबरोबर नवीन गीतेंहि समाविष्ट झालेलीं पाहून, त्यातल्या त्यांत ज्येष्ठ कवि चद्रशेखर यांनीं आपल्याकरितां मुद्दाम रचिलेलें ' उगडं गुपित ' पाहून रसिकांचा आनंद दुणावेल

हल्लीं काव्याचे संग्रह इतके प्रसिद्ध होत आहेत कीं, ते पाहून पावसाळयात पारिजातकाखालीं पडलेल्या सुवासिक फुलांच्या सडयांची आठवण होते; आणि केवळ सवंगपणामूळें चांगली वस्तु कंटाळवाणी वाटूं लागते. परंतु आपण विशिष्ट पद्धतीच्या गीतांचाच संग्रह करीत असल्यानें वाचकवर्गाचा हा कंटाळा आपल्या वाट्यास येणार नाहीं. महाराष्ट्राच्या सर्व भूविभागांतील कवींस आपण स्थान दिल्यानें मध्यप्रांतस्थ कुरकुऱ्या टीकाकाराचें तोंडहि बंद राहील, अशी आशा वाटते. कळावें, लोभ असावा, हे विनंति.

आपला

चिंतामण विनायक जोशी

" सुगी " नावाच्या या जानपदगीतसग्रहातील काहीं गीतें मी वाचलीं व तीं मला फारच पसंत पडलीं.

गूढवादांतील प्रमेयांच्या काव्यांतील गुंतागुंतीपेक्षां वस्तुस्थितीचें यथार्थ चित्रण हें नेहमींच आनंददायक असतें; आणि म्हणून या संग्रहांतील निरनिराळया कवींनीं काढिलेलीं नित्य व्यवहारांतील सुंदर चित्रें माझ्याप्रमाणेंच वाचकांनाहि मनोरम वाटतील, अशी मला अशा आहे.

अशा तऱ्हेचा जानपदगीतसंग्रह मराठींत अद्यापि प्रसिद्ध झाला नसल्यानें या संग्रहाचे संपादक रा. ठोकळ हे अभिनंदनास पात्र आहेत.

रामचंद्रराव शामराव माने पाटील,

कर्मसचीव, बडोदें.

ग. ल. ठोकळ यांच्या

स्फुट कवितांचा संग्रह

मीठ-भाकर

किंमत २॥ रुपये

वेंचक अभिप्राय—

“ मी अलिकडे कांहीं वाचीत नाहीं, तथापि आपलें पुस्तक चाळून पाहण्याच्या इच्छेनें हातीं घेतलें. त्यांतील ‘सुनीता’ मला फार आवडल्या. आपल्या पुस्तकानें दोन तीन तास फार चांगले गेले. ”

—वा. म. जोशी

“ मला तुमच्या कविता नेहमींच आवडतात व नेहमींच मी त्या फार मनोभावानें वाचतों. या पुस्तकांतील जानपदगीतें व ‘ सुनीता ’ मला फार आवडल्या. आपल्या लेखणींत रंगेल मस्तपणा असून, शिवाय प्रशंसनीय संयम आहे. ‘सुनीतें’मधल्या कल्पना बहारदार असून, भावनेंतून उमललेल्या आहेत. मराठी कवितेच्या क्षेत्रांत हे दोन्ही काव्यप्रकार आपणांला पुष्कळ वरचें स्थान देतील, अशी मला आशा आहे. आपली ‘मीठभाकरी ’ घरोघरीं तर पोंचेलच पण श्रीमंतांनाहि ती आवडेल, अशी आशा आहे. ”

—गिरीश

“ वृत्त, विषय, विचार व भाषा यां सर्व दृष्टींनीं आधुनिक मराठी कवितेचा सुंदर नमुना म्हणून हा कवितासंग्रह शोभण्यासारखा आहे. ‘सुनीता’ या सदरांतील पस्तीस छोट्या कविता म्हणजे स्वभावोक्ति, विनोद व कल्पकता यांचा सुगंधी गुच्छच आहे. ‘ जात्यावरलं, मोटेवरलं ’ अशीं गाणीं वाचणें म्हणजे सप्ताहान्त (week-end) सफर काढणेंच होय ! ”

—केसरी

पुस्तकें मिळण्याचें ठिकाण—

श्री लेखन वाचन भांडार

गणपती चौक, लक्ष्मी रोड, पुणें २